จริยธรรมในการวิจัยเชิงคุณภาพ

จากบทที่ 14 ในหนังสือ

ศาสตร์และศิลป์

การวิจัยเชิงคุณภาพ

คู่มือนักศึกษาและนักวิจัยสังคมศาสตร์

พิมพ์ครั้งที่ 8 (มีนาคม 2562)

โดย ชาย โพธิสิตา

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

เผยแพร่เฉพาะใน Website ของ คณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม (IPSR-IRB)

โดยได้รับอนุญาตจากเจ้าของลิขสิทธิ์แล้ว

จริยธรรม ในการวิจัยเชิงคุณภาพ 14

"จริยธรรมเป็นส่วนสำคัญในกระบวนการวิจัย เริ่มตั้งแต่การตั้งคำถามการวิจัย ไปจนถึงการสัมภาษณ์หรือการสังเกตในภาคสนาม การถอดข้อมูลออกเป็นเอกสาร การวิเคราะห์ข้อมูล และการตีพิมพ์เผยแพร่ผลการวิจัยออกสู่สายตาผู้อ่าน ทั้งภายในและภายนอกชุมชนทางวิชาการ.....ในการวิจัยเชิงคุณภาพปัญหาทางจริยธรรมมีโอกาสเกิดขึ้นได้ เพราะการวิจัยเกี่ยวกับชีวิตส่วนตัวของบุคคล และการเผยแพร่ผลการวิจัยสู่สาธารณะเป็นเรื่องซับซ้อน การที่เราทำการสังเกตและพูดคุยกับผู้คน วิเคราะห์สิ่งที่พวกเขาทำและพูด และเผยแพร่การตีความของเราสู่สาธารณะนั้น ในทางปฏิบัติแล้วเราได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับประเด็นทางจริยธรรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้" (Brinkmann and Kvale, 2010: 263)

1. บทนำ

การวิจัยทางสังคมศาสตร์ทุกชนิดเป็นการวิจัยเกี่ยวกับมนุษย์ รวมทั้งสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ด้วย แม้ว่าจะไม่มีการกระทำโดยตรงต่อร่างกาย เหมือนในการวิจัยทางชีวเวชศาสตร์ แต่การวิจัยทางสังคมศาสตร์ก็อาจมีผลกระทบทางใดทางหนึ่งต่อการดำเนินชีวิต สังคม วัฒนธรรม หรือผลประโยชน์ของผู้ร่วมในการวิจัยได้ ดังนั้น จึงถือเป็นความรับผิดชอบทางจริยธรรม ที่นักวิจัยทางสังคมศาสตร์จะพึงระมัดระวัง ไม่ก่อให้เกิดความเสียหายด้วยประการใดๆ แก่ ประชาชน สังคม และวัฒนธรรมที่ตนศึกษา ไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อมก็ตาม เรื่องจริยธรรมแม้จะไม่ใช่ประเด็นทางระเบียบวิธีโดยตรง แต่ก็เป็นเรื่องที่นักวิจัยจะต้องนำมาพิจารณา ควบคู่ไปกับเรื่องระเบียบวิธีในกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน

มีคำที่มีความหมายคล้ายกันอยู่ 2 คำ คือ "จริยธรรม" และ "จรรยาบรรณ" ตามพจนานุกรม "จริยธรรม" หมายถึง "ข้อควรประพฤติปฏิบัติ ศีลธรรม กฎศีลธรรม" ส่วน "จรรยาบรรณ" หมายถึง "ประมวลความประพฤติ ที่ผู้ประกอบวิชาชีพการงานแต่ละ

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 313 8/2/2562 BE 16:25

อย่างกำหนดขึ้น เพื่อรักษาและส่งเสริมเกียรติคุณชื่อเสียง และมาตรฐานของสมาชิก อาจเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่ก็ได้" (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554)

ข้อแตกต่างระหว่างจริยธรรมกับจรรยาบรรณ อยู่ที่ระดับหรือขอบเขตที่ครอบคลุม กล่าวคือ **จริยธรรม** เป็นหลักปฏิบัติทั่วไปที่ว่าด้วยเรื่องความถูก-ไม่ถูก ดี-ไม่ดี ควร-ไม่ควร เป็นมาตรฐานกว้างๆ ไม่เจาะจงว่าจะเป็นในเรื่องใด ด้านใด หรือกิจกรรมใด อาจจะเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล ระหว่างบุคคล หรือเป็นเรื่องของสังคมก็ได้ ส่วน **จรรยาบรรณ** เป็นกรอบความประพฤติที่กำหนดขึ้นภายในวิชาชีพอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อประโยชน์ในการส่งเสริมเกียรติคุณและชื่อเสียงของผู้ประกอบการ และเพื่อรักษามาตรฐานของวิชาชีพนั้นๆ แต่กรอบความประพฤติที่ว่านี้ก็ย่อมหนีไม่พ้นประเด็นเรื่องความถูก-ไม่ถูก ควร-ไม่ควร ดี-ไม่ดี ภายในวิชาชีพนั้นๆ ดังนั้น จะกล่าวว่า จรรยาบรรณเป็นจริยธรรมในระดับวิชาชีพก็ได้

ในงานเขียน (ภาษาไทย) ที่ผ่านมา ผู้เขียนหลายคนใช้คำไม่เหมือนกัน บางคนใช้ "จริยธรรม" หรือ "จรรยาบรรณ" คำใดคำหนึ่งเพียงคำเดียว หรือใช้สลับกันระหว่าง 2 คำนี้ แต่บางคนใช้ควบกับคำ *คุณธรรม* เป็น "คุณธรรมและจรรยาบรรณ" บ้าง "จริยธรรมและคุณธรรม" หรือ "คุณธรรมและจริยธรรม" บ้าง (ดู บุปผา ศิริรัศมี, 2541; สภาวิจัยแห่งชาติ, 2541; นิศา ชูโต, 2545) ในบทนี้ ผู้เขียนใช้คำ "จริยธรรม" ทั้งนี้เพราะเห็นว่าเรื่องสำคัญที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ เกี่ยวกับสิ่งที่นักวิจัยควรทำและไม่ควรทำในกระบวนการวิจัย อันอาจจะมีผลกระทบไม่โดยตรงก็โดยอ้อม ต่อบุคคล กลุ่ม หรือชุมชน ที่ให้ความร่วมมือในการวิจัยเป็นสำคัญ

2. ภูมิหลังและความสำคัญ

ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ไม่มีหลักฐานว่ามีความพยายามที่จะวางกฎเกณฑ์ทางจริยธรรมในวงการศึกษาวิจัย ไม่ว่าจะเป็นในทางชีวเวชศาสตร์ หรือในทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ก็ตาม ความพยายามในเรื่องนี้สืบเนื่องมาจากการพิจารณาคดีอาชญากรรมทางสงครามที่กรุงนูเร็มเบิร์ก ประเทศเยอรมนี หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 สงบลง จำเลยในคดีนี้คือ คณะแพทย์ และบุคคลสำคัญของรัฐบาลนาซี 23 คน ที่มีส่วนในการใช้เชลยในค่ายกักกันเป็นเครื่องมือทดลองทางการแพทย์ ซึ่งทำให้มีผู้เสียชีวิตจำนวนมาก ในระหว่างที่กำลังดำเนินการพิจารณาคดีในปี พ.ศ. 2490 คณะที่ปรึกษาทางการแพทย์ในคดีนี้ได้เสนอกฎ 6 ข้อ เพื่อการวิจัยทางการแพทย์ที่ชอบธรรม คณะผู้พิพากษาได้ให้การรับรอง

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 314 8/2/2562 BE 16:25

ข้อเสนอทั้ง 6 ข้อ และพร้อมกันนั้นก็เพิ่มเข้ามาอีก 4 ข้อ รวมเป็น 10 ข้อ กฎทั้ง 10 ข้อนี้ภายหลังเป็นที่รู้กันว่า คือ ***กฎนูเร็มเบิร์ก (Nuremberg Code)*** สาระสำคัญของกฎนูเร็มเบิร์กอยู่ที่เรื่องการเข้าร่วมในการทดลอง (ทางชีวเวชศาสตร์) โดยสมัครใจ ผู้เข้าร่วมการทดลองต้องได้รับทราบข้อมูลอย่างเพียงพอเพื่อการตัดสินใจ ปราศจากการบังคับ การทดลองต้องทำอย่างถูกต้องตามหลักวิทยาศาสตร์ และนักวิจัยต้องคำนึงถึงประโยชน์ของผู้เข้าร่วมในการทดลองเป็นที่ตั้ง (วิชัย โชควิวัฒน 2560; Lincoln, 2005; Dhai, 2014)

กฎนูเร็มเบิร์กมีอิทธิพลอย่างมากต่อการเกิดขึ้นของ ***ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights)*** ใน พ.ศ. 2491 และที่สำคัญคือมีอิทธิพลต่อการพัฒนาแนวทางการปฏิบัติที่นำไปสู่ ***ปฏิญญาเฮลซิงกิ (Declaration of Helsinki)*** ซึ่งประกาศเป็นครั้งแรกในการประชุมที่กรุงเฮลซิงกิ ประเทศฟินแลนด์ เมื่อ พ.ศ. 2507 หลังจากถกเถียงกันอยู่เป็นเวลา 12 ปี (Dhai, 2014) ปฏิญญาเฮลซิงกิวางหลักเกณฑ์จริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ สำหรับการศึกษาวิจัยทางชีวเวชศาสตร์เป็นครั้งแรก และได้รับการยอมรับมากที่สุด ปฏิญญาดังกล่าวนี้มีการปรับปรุงมาหลายครั้ง ครั้งล่าสุดซึ่งได้รับการรับรองโดยสมัชชาแพทยสมาคมโลก เมื่อปี พ.ศ. 2556 (วิชัย โชควิวัฒน, 2560)

ในสหรัฐอเมริกา ความตื่นตัวเรื่องจริยธรรมการวิจัยมีมูลเหตุเกี่ยวเนื่องกับการศึกษาวิจัยหลายโครงการ ที่รัฐบาลกลางให้การสนับสนุน มีทั้งการทดลองทางการแพทย์และการวิจัยทางสังคมศาสตร์ โครงการที่รู้จักกันดี ได้แก่ *การทดลองทัสคีกีเพื่อรักษาโรคซิฟิลิส (Tuskegee Syphilis Experiment)* ซึ่งทำกับกลุ่มประชากรผิวดำ โดยร่วมมือกับมหาวิทยาลัยทัสคีกี ในรัฐอลาบามา *การทดลองวิลโลว์บรูกเกี่ยวกับไวรัสตับอักเสบ (Willowbrook Hepatitis Experiment) โครงการคาเมล็อต (Camelot Project)* ซึ่งเป็นการทดลองยาที่มีผลต่อจิตประสาท โครงการเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนจากทางการทหารและหน่วยข่าวกรองกลาง (Central Intelligence Agency - CIA) ของสหรัฐอเมริกา นอกจากนี้ยังมีการศึกษาโดยนักสังคมศาสตร์ (เฉพาะอย่างยิ่ง นักมานุษยวิทยา) ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปฏิบัติการทางทหารในสงครามเวียดนาม และสนับสนุนการต่อต้านการก่อการร้ายในประเทศไทยในช่วงทศวรรษ 1960 และ 1970 (Lincoln, 2005; Springer, 2014)

การศึกษาเหล่านี้มีผลกระทบต่อสุขภาพ สิทธิ และศักดิ์ศรี ของประชาชนและชุมชนที่ถูกวิจัย ก่อให้เกิดเสียงวิพากษ์วิจารณ์ในวงการสาธารณะ ทำให้รัฐบาลกลางของสหรัฐอเมริกา ในฐานะผู้ให้การสนับสนุน ต้องทบทวนนโยบายและแนวทางปฏิบัติในการให้ทุน นับเป็นจุดเริ่มต้นของการนำประเด็นจริยธรรมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการพิจารณาให้ทุนของรัฐบาลกลางเพื่อสนับสนุนการวิจัย

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 315 8/2/2562 BE 16:25

ในปี พ.ศ. 2517 ได้มีรายงานของคณะกรรมการที่ตั้งขึ้นตามกฎหมายการวิจัยแห่งชาติของสหรัฐอเมริกา รายงานฉบับนี้ต่อมาเป็นที่รู้จักกันในชื่อ ***รายงานเบลม็องต์ (Belmont Report)*** สาระสำคัญของรายงานนี้คือ การจัดตั้งคณะกรรมการแห่งชาติขึ้นมา เพื่อคุ้มครองอาสาสมัครในการวิจัยทางชีวเวชศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ (The National Commission for the Protection of Human Subjects of Medical and Behavioral Research) ซึ่งมีหน้าที่ให้การคุ้มครองอาสาสมัครที่เข้าร่วมในการวิจัยอย่างเหมาะสม (วิชัย โชควิวัฒน, 2560) ในตอนแรก แนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับจริยธรรม (ethical guidelines) ในรายงานเบลม็องต์ถูกใช้เป็นมาตรฐานในการพิจารณาโครงการวิจัยทางด้านสุขภาพ เฉพาะที่เสนอขอรับทุนจากหน่วยงานรัฐบาลกลางเท่านั้น แต่ต่อมาได้ขยายไปครอบคลุมถึงการวิจัยเกี่ยวกับมนุษย์ทั้งหมด ที่ได้รับทุนสนับสนุนจากรัฐบาลกลาง และในที่สุดแนวทางปฏิบัติด้านจริยธรรมจากรายงานเบลม็องต์ก็ได้รับการยอมรับในการวิจัยทุกสาขา รวมทั้งสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ด้วย ทั้งนี้ ไม่ว่าจะได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลกลางหรือไม่ก็ตาม นี่คือมูลเหตุสำคัญที่นำมาสู่การจัดตั้ง ***คณะกรรมการจริยธรรมประจำสถาบัน (Institutional Review Board - IRB)*** ในสถาบันอุดมศึกษาและองค์การวิจัยต่างๆ ในเวลาต่อมา (Lincoln, 2005)

ในปัจจุบัน ประเด็นเรื่องจริยธรรมได้กลายเป็นส่วนสำคัญอันหนึ่งในกระบวนการวิจัยในประเทศที่มีความก้าวหน้าด้านการวิจัยส่วนมาก รวมทั้งประเทศไทยด้วย การวิจัยทุกชนิด ไม่ว่าจะ *ทำในคน* (เช่น การวิจัยทางการแพทย์) หรือ *ทำเกี่ยวกับคน* (เช่น การวิจัยทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์) จะต้องผ่านการประเมินด้านจริยธรรมก่อน องค์กรผู้ให้ทุนสนับสนุนการวิจัยใหญ่ๆ ทุกแห่ง โดยเฉพาะองค์กรให้ทุนระหว่างประเทศ เช่น องค์การอนามัยโลก, National Institutes of Health และ National Science Foundation ของสหรัฐอเมริกา ต่างก็ให้ความสำคัญอย่างสูงกับประเด็นด้านจริยธรรมการวิจัย ดังจะเห็นได้จากการที่ องค์กรเหล่านี้ต่างก็กำหนดให้โครงการที่เสนอขอรับทุนสนับสนุนการวิจัย ต้องผ่านการประเมินทางจริยธรรม จากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยประจำสถาบัน (IRB) ที่นักวิจัยคนนั้นสังกัดก่อน มิฉะนั้นก็จะไม่ได้รับการพิจารณา

ตัวอย่างเช่น ในองค์การอนามัยโลก (WHO) โครงการที่เสนอขอรับทุนจากโครงการพิเศษด้านอนามัยเจริญพันธุ์ จะต้องให้รายละเอียดเกี่ยวกับจริยธรรมว่า นักวิจัยมีมาตรการที่จะคุ้มครองประชาชนที่ถูกเลือกมาเป็นผู้ให้ข้อมูลอย่างไรบ้าง และมีมาตรการด้านจริยธรรมในมิติต่างๆ ที่ได้มาตรฐานหรือไม่ นอกจากนี้ นักวิจัยต้องแนบหลักฐานการได้รับความเห็นชอบทางจริยธรรม จากคณะกรรมการจริยธรรมประจำสถาบันที่นักวิจัยนั้นสังกัดอยู่ด้วย

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 316 8/2/2562 BE 16:25

โครงการวิจัยที่ไม่มีหลักฐานว่าได้ผ่านการพิจารณาของกรรมการจริยธรรมประจำสถาบัน แม้จะมีเนื้อหาในเชิงเทคนิคและระเบียบวิธีที่เข้มแข็งอย่างไร ก็จะไม่ได้รับการพิจารณาเพื่อรับทุนสนับสนุนการวิจัย

ในสหรัฐอเมริกา หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการทำวิจัย ไม่ว่าจะเป็นมหาวิทยาลัย โรงพยาบาล ศูนย์การแพทย์ หรือองค์กรที่ไม่แสวงกำไรในลักษณะอื่น ต้องมีคณะกรรมการประเมินจริยธรรมประจำสถาบัน (IRB) เพื่อทำหน้าที่กลั่นกรองโครงการวิจัย IRB เป็นคณะกรรมการที่ตั้งขึ้นภายใต้พันธกิจที่กำหนดโดยรัฐบาลของสหรัฐอเมริกา มีอำนาจและหน้าที่ในการให้การรับรอง หรือไม่รับรอง เรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลง ให้ชะลอ หรือให้ระงับ ซึ่งกิจกรรมการวิจัยที่คณะกรรมการเห็นว่าอาจจะเป็นอันตรายแก่ประชาชนผู้ถูกศึกษา (LeCompte and Schensul, 1999a) การรับรองจาก IRB เป็นสิ่งจำเป็นที่ไม่สามารถจะยกเว้นหรือผ่อนผันได้ ทั้งนี้ ไม่เฉพาะกับโครงการวิจัยที่ทำในประเทศสหรัฐอเมริกาเท่านั้น แต่ยังรวมถึงโครงการวิจัยที่ได้รับทุนจากแหล่งทุนในสหรัฐอเมริกาแต่ดำเนินการวิจัยในประเทศอื่นด้วย

ในประเทศไทย ประเด็นเรื่องจริยธรรมการวิจัย เพิ่งได้รับความสนใจอย่างจริงจังในวงการวิจัยเมื่อไม่กี่สิบปีมานี้เอง เริ่มแรกหน่วยงานทางการแพทย์และสถาบันอุดมศึกษาบางแห่งเท่านั้น ที่มีคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย (IRB) แรงจูงใจสำคัญในตอนนั้น นอกจากเพื่อเป็นการคุ้มครองอาสาสมัครและผู้ร่วมในการวิจัยแล้ว ยังเป็นการสนองความต้องการของหน่วยงานให้ทุนวิจัยจากต่างประเทศ ที่ให้ทุนสนับสนุนนักวิจัยไทย หรือที่มาร่วมมือทำการวิจัยกับนักวิจัยในประเทศไทยด้วย แต่ในปัจจุบัน เรื่องนี้ได้กลายเป็นส่วนที่แยกไม่ออกจากการทำวิจัยไปแล้ว

ปัจจุบันหน่วยงานและสถาบันที่เกี่ยวข้องกับการทำวิจัยส่วนมาก (หรืออาจจะทั้งหมด) มีระเบียบว่า การทำวิจัยทุกรูปแบบ ไม่ว่าจะโดยนักวิจัยรุ่นใหม่ เช่น นักศึกษา หรือโดยนักวิจัยอาชีพก็ตาม จะต้องผ่านการรับรองจริยธรรมก่อน นอกจากนี้ ผลงานวิจัยที่บุคลากรในมหาวิทยาลัยจะใช้ในการเสนอขอกำหนดตำแหน่งทางวิชาการ หรือขอเลื่อนตำแหน่งทางการบริหาร จะต้องมีหลักฐานว่าได้ผ่านการพิจารณาจากคณะกรรมการจริยธรรมประจำสถาบันแล้วเท่านั้น มิฉะนั้นผลงานนั้นจะใช้ไม่ได้ ในระดับประเทศ ได้มีการเสนอ *ร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการวิจัยในคน พ.ศ.....* โดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) แม้ว่าร่างพระราชบัญญัตินี้จะได้รับความเห็นชอบในหลักการจากคณะรัฐมนตรีแล้วตั้งแต่ต้นปี พ.ศ. 2558 แต่จนถึงปัจจุบัน (มกราคม 2562) ยังไม่มีหลักฐานว่าพระราชบัญญัติดังกล่าวได้ผ่านสภาแล้วแต่อย่างใด

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 317 8/2/2562 BE 16:25

3. จุดยืนทางจริยธรรมในการวิจัย

ในอดีต สมัยที่ "สังคมศาสตร์" ยังถูกเรียกรวมๆ ว่า "ธรรมศาสตร์" (moral sciences) อยู่นั้น ยังไม่มีการแยกเอาเรื่องของศีลธรรม จริยธรรม ออกจากเนื้อหาของศาสตร์แขนงนี้ ต่อมาเมื่อสังคมศาสตร์สมัยใหม่พัฒนาขึ้น จึงมีการแยกเนื้อหาด้านที่ว่าด้วยข้อเท็จจริง (facts) กับด้านที่ว่าด้วยคุณค่า (values) หรือด้านจริยธรรมออกจากกัน เนื้อหาของสังคมศาสตร์สมัยใหม่เน้นด้านที่เป็นข้อเท็จจริง คือ ด้านที่มุ่งพรรณนาว่า *สิ่งนั้นคืออะไร (what is)* เป็นหลัก ส่วนด้านคุณค่าหรือบรรทัดฐานทางจริยธรรมที่บอกว่า *สิ่งต่างๆ ควรเป็นอย่างไร (what should be)* ถูกปล่อยให้เป็นหน้าที่ของจรรยาบรรณทางวิชาชีพ หรือไม่ก็ ให้เป็นเรื่องของนักวิจัยเฉพาะคนไป

การแยกเนื้อหาของสังคมศาสตร์ออกเป็นสองด้านเช่นนี้ ปรากฏชัดในแนวคิดของนักสังคมศาสตร์ที่สมาทานกระบวนทัศน์ปฏิฐานนิยม ซึ่งขีดเส้นแบ่งค่อนข้างชัดระหว่างด้านสองด้านของการวิจัย คือ ด้านวิทยาศาสตร์ที่มีลักษณะเป็นภววิสัย (objective science) กับด้านที่เกี่ยวกับความเป็นมนุษย์ซึ่งเป็นอัตวิสัย (subjective human) เรื่องของคุณค่าหรือจริยธรรมในสังคมศาสตร์แขนงต่างๆ รวมทั้งในการวิจัยได้รับความสำคัญเป็นอันดับรอง และถูกละไว้ให้เป็นหน้าที่ของจรรยาบรรณทางวิชาชีพ ไม่ใช่เป็นเนื้อหาที่ผู้ศึกษาและนักวิจัยจะต้องเรียนรู้ภายในสังคมศาสตร์ (Kvale, 1996)

ในระยะหลังๆ นี้ การแยกความรู้ด้านที่เป็นข้อเท็จจริงกับด้านที่เป็นจริยธรรมออกจากกันอย่างสิ้นเชิง เริ่มถูกตั้งคำถามมากขึ้น โดยเฉพาะจากนักคิดที่มองเห็นความเชื่อมโยงที่แยกไม่ออก ระหว่างผลประโยชน์ของมนุษย์กับความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ คำถามเริ่มดังมากขึ้น เมื่อนักคิดจำนวนหนึ่งเริ่มเสื่อมศรัทธาในข้อสรุปอันเป็นเสมือนหัวใจของ *ยุคสว่าง (the Enlightenment)* ที่ว่า ความรู้จะช่วยให้มนุษย์หลุดพ้น และความก้าวหน้าของมนุษยชาติจะได้มาก็โดยอาศัยความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์เท่านั้น นักคิดเหล่านี้เริ่มตั้งคำถามกับวิธีการ (มรรค) ที่จะนำไปสู่เป้าหมาย (ผล) ของการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ซึ่งได้พยายามประกาศตัวว่าเป็นวิทยาศาสตร์ (เหมือนกัน) มาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 คำถามทำนองนี้มักมาจากนักคิดที่เลื่อมใสใน *แนวคิดหลังสมัยใหม่ (postmodernists)* ซึ่งรวมถึงนักคิดสายสตรีนิยม (feminists) ด้วย ขณะเดียวกันนักคิดเหล่านี้ก็เริ่มผละหนี จากวิธีคิดและแนวปฏิบัติแบบปฏิฐานนิยมในสังคมศาสตร์มากขึ้น

สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งที่นักคิดรุ่นใหม่เหล่านี้พยายามจะทำ คือ การยอมรับทั้งในทางทฤษฎีและในทางปฏิบัติว่า นักวิจัยไม่ควรจะแยกเรื่องของข้อเท็จจริงออกจากเรื่องของคุณค่า (จริยธรรม) การแสวงหาสิ่งที่เรียกว่าข้อเท็จจริง อย่างที่นักวิจัยทั้งหลายทำกันนั้น ไม่สามารถ

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 318 8/2/2562 BE 16:25

จะดำเนินไปโดยปราศจากคุณค่า (value) ในระดับใดระดับหนึ่งได้ ข้อนี้เท่ากับเป็นการยอมรับโดยตรงว่าจริยธรรม (คือเรื่องของความถูก - ไม่ถูก ดี - ไม่ดี ควร - ไม่ควร) เป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะแยกออกจากการวิจัยได้

ในภาวะที่จริยธรรมถูกแยกออกจากเนื้อหาหลักของสังคมศาสตร์อย่างเช่นในปัจจุบันนี้ หนทางที่เราจะทำความเข้าใจประเด็นทางจริยธรรมในการวิจัยได้ดีขึ้น ก็คงต้องเริ่มด้วยการสำรวจดูว่า ทฤษฎีทางจริยศาสตร์มีอะไรจะบอกเราได้บ้าง ทฤษฎีทางจริยศาสตร์อาจทำหน้าที่เป็นบริบทหรือกรอบกว้างๆ ที่จะช่วยให้นักวิจัยตัดสินใจ หรือเลือกวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับประเด็นทางจริยธรรมที่ตัวเองเผชิญอยู่ได้มากกว่าที่จะอาศัยแนวทาง ซึ่งกำหนดไว้ในจรรยาบรรณทางวิชาชีพเพียงอย่างเดียว

นักวิชาการบางท่านนำเอาสิ่งที่อาจเรียกว่า "จุดยืนทางปรัชญา" ที่มีผลต่อจริยธรรมในการทำงาน มาเป็นกรอบสำหรับประเมินคุณค่าทางจริยธรรมการวิจัย (เช่น Kimmel, 1988; Eisner and Peshkin, 1990) จุดยืนทางปรัชญาหลักๆ มี 3 แบบ ซึ่งเชื่อว่ามีผลทำให้บรรทัดฐานทางจริยธรรมในการทำงานของนักวิจัยแตกต่างกันได้ จุดยืน 3 แบบนั้น คือ

- จุดยืนที่ยึดความถูกต้องของการกระทำเป็นหลัก
- จุดยืนที่ยึดผลของการกระทำเป็นหลัก
- จุดยืนที่ยึดคุณธรรมและความสามารถของผู้กระทำเป็นหลัก

จุดยืนแบบแรก ที่ยึดความถูกต้องของการกระทำเป็นหลักนั้น ถือว่าการกระทำทั้งหลายจะถูกตัดสินแยกเป็นอิสระจากผลของมัน นั่นหมายความว่า คุณค่าของการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ได้ขึ้นอยู่กับผลที่ตามมาของการกระทำนั้น การกระทำก็เป็นส่วนของการกระทำ ผลก็เป็นส่วนของผล แต่ละอย่างต่างมีคุณค่าของตัวเอง ไม่ขึ้นต่อกัน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ คุณค่าทางจริยธรรมของ "มรรค" กับของ "ผล" ไม่เกี่ยวข้องกัน *ความเชื่อขั้นพื้นฐานของจุดยืนแบบนี้คือ การกระทำที่ถูกต้องตามหลักการถือเป็นการกระทำที่มีจริยธรรม*

นัยสำคัญของจุดยืนนี้คือ การกระทำที่มีจริยธรรมต้องเป็นการกระทำที่ถูกต้องตามระเบียบวิธีและหลักปฏิบัติในเรื่องนั้นๆ หรือถ้าจะกล่าวในแง่ของการวิจัยก็อาจจะกล่าวได้ว่า การวิจัยที่มีจริยธรรม คือ การวิจัยที่ดำเนินการถูกต้องตามหลักวิธีวิทยา นักวิจัยที่ยึดมั่นในจุดยืนนี้อย่างเคร่งครัด จะเน้นความถูกต้องตามระเบียบวิธี และความเป็นวิทยาศาสตร์ของกระบวนการวิจัยเป็นหลัก เรื่องอื่นมีความสำคัญน้อยกว่า เมื่อใดที่นักวิจัยต้องเลือกระหว่างประเด็นทางจริยธรรม กับความเป็นภววิสัยของข้อมูลและความรู้ที่จะได้จากการวิจัย นักวิจัยมีแนวโน้มจะให้น้ำหนักกับอย่างหลังมากกว่า

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 319 8/2/2562 BE 16:25

สำหรับจุดยืนแบบที่สอง ที่ยึดผลของการกระทำเป็นหลักนั้น ตรงกันข้ามกับแบบแรก *จุดยืนนี้เน้นที่ผลของการกระทำเป็นสำคัญ คือถือว่า ถ้าผลออกมาดี ก็แปลว่าการกระทำนั้นถูกต้องและมีคุณค่าอยู่ในตัวของมัน ในมุมมองของจุดยืนแบบนี้ การกระทำใดๆ ก็ตามจะถูกตัดสินโดยใช้อรรถประโยชน์ (utility) ที่เกิดขึ้นเป็นเกณฑ์ ผลที่เกิดขึ้นจะบอกให้ทราบว่า การกระทำนั้น ชอบหรือไม่ชอบ ดีหรือไม่ดี อย่างไร* กล่าวในแง่จริยศาสตร์ ความดีสูงสุดของผลการกระทำ คือจุดมุ่งหมายทางจริยธรรมของการกระทำนั้น ความดีที่ว่านั้นอาจเป็นความสุข ความมั่งคั่ง ความถูกต้องดีงาม หรืออะไรอื่นที่มนุษย์นิยมว่าดี (อรรถประโยชน์)

โดยสรุปก็คือ ความดี หรือ อรรถประโยชน์ ที่เกิดจากผลของการกระทำมีค่าเท่ากับจริยธรรม ในทางปฏิบัติจุดยืนนี้ คำนึงถึงผลที่จะได้ มากกว่าคำนึงถึงมรรคหรือกระบวนการดำเนินการ กรณีสุดโต่งของแนวความคิดแบบนี้จะเห็นได้ เช่น การทำงานโดยถือหลักว่าทำอย่างไรก็ได้ หรือใช้วิธีอะไรก็ได้ ขอให้ผลออกมาดีก็แล้วกัน เพราะอย่างไรเสีย ผลลัพธ์ที่ดี ก็จะเป็นเครื่องบ่งชี้ความมีจริยธรรมในตัวของมันอยู่แล้ว เข้าทำนองว่า แมวจะมีสีอะไรไม่สำคัญ ขอให้จับหนูได้ดีก็ใช้ได้

จุดยืนสองแบบที่กล่าวข้างต้นนี้ มีโอกาสที่จะเกิดปัญหาทางจริยธรรมได้พอๆ กัน โดยหลักแล้วนักวิจัยที่ยึดมั่นในจุดยืนแบบแรกจะยึดความถูกต้องและพิถีพิถันในระเบียบวิธีอย่างเคร่งครัด ซึ่งในทางปฏิบัติการทำเช่นนั้น อาจมีโอกาสเกิดผลกระทบทางจริยธรรมต่อผู้ร่วมในการวิจัยได้ ส่วนนักวิจัยที่ยึดจุดยืนแบบที่สอง คือ ถือเอาความดีหรืออรรถประโยชน์ของผลที่ได้เป็นหลัก อาจจะคิดและทำต่างออกไป โดยหลักการแล้ว นักวิจัยที่ยึดมั่นในจุดยืนแบบนี้ พร้อมที่จะทำทุกวิธีที่จะให้ได้ข้อมูลที่ดีที่สุด แม้ว่าวิธีที่จะได้มาซึ่งข้อมูลนั้นอาจถูกตั้งคำถามในทางจริยธรรมก็ตาม

จุดยืนแบบที่สาม คือ การยึดความมีคุณธรรมและความสามารถของผู้กระทำเป็นหลักนั้น ถือว่าจริยธรรมในการกระทำใดๆ ก็ตาม ไม่ได้ขึ้นอยู่กับหลักการหรือกฎเกณฑ์ไปเสียทั้งหมด แต่ขึ้นอยู่กับตัวผู้กระทำด้วย ถ้าผู้กระทำเป็นผู้มีความสามารถ มีจริยธรรมและได้รับการฝึกฝนมาดี ก็เป็นหลักประกันเพียงพอ ที่จะทำให้เกิดผลงานที่ดีมีจริยธรรมได้ ในกรณีของการวิจัย ความเชี่ยวชาญและความเคร่งครัดในระเบียบวิธีของนักวิจัย ปฏิสัมพันธ์ระหว่างนักวิจัยกับแหล่งข้อมูล และความยึดมั่นในคุณค่าทางจริยธรรมของนักวิจัย เป็นสิ่งบ่งชี้เบื้องต้นของความมีจริยธรรมในการวิจัย สิ่งสำคัญอยู่ที่วิจารณญาณ สามัญสำนึก และทักษะทางจริยธรรมของนักวิจัย นัยทางปฏิบัติของจุดยืนนี้คือ จริยธรรมการวิจัยเป็นเรื่องที่ต้องฝึกฝน นักวิจัยควรจะได้ผ่านการอบรม ซึ่งจะต้องเน้นทั้งความแม่นยำในระเบียบวิธี

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 320 8/2/2562 BE 16:25

คุณธรรม และความรับผิดชอบทางจริยธรรม ทั้งต่อแหล่งข้อมูลและต่อประชาชนในวงกว้าง

ควรจะหมายเหตุตรงนี้ว่า การที่นักวิจัยตัดสินใจเลือกจุดยืนใดจุดยืนหนึ่งใน 3 อย่าง ที่กล่าวมานี้ ไม่ได้หมายความว่า จุดยืนที่เหลือผิดหรือใช้ไม่ได้ ประเด็นไม่ได้อยู่ที่ว่า จุดยืนของใครถูก และของใครผิด แต่อยู่ที่ว่านักวิจัยมีทางเลือก และทางเลือกสำหรับการวิจัยเรื่องหนึ่ง อาจมีได้มากกว่าหนึ่งทาง นั่นคือ ณ เวลาหนึ่ง หรือในบริบทหนึ่งของการวิจัย นักวิจัยอาจเห็นว่า จุดยืนหนึ่งเหมาะสม แต่ในเวลาอื่นหรือในบริบทอื่น ทางเลือกนั้นอาจไม่เหมาะสมก็ได้ ประเด็นที่ตามมาจึงอยู่ที่ว่า นักวิจัยจะต้องใช้วิจารณญาณทางจริยธรรมของตนอย่างดีที่สุด

ไม่ว่าจะยืนอยู่ ณ จุดใดก็ตาม นักวิจัยจะต้องพิจารณาว่าแหล่งข้อมูลของตนเป็นใคร และตัวเองกำลังทำงานอยู่ในบริบทใด จุดมุ่งหมายของการเก็บข้อมูลและการวิจัยคืออะไร การนำสิ่งเหล่านี้มาพิจารณาอย่างรอบคอบ จะช่วยให้ตัดสินใจได้ว่า ระหว่างข้อมูลที่สมบูรณ์ตามอุดมคติของการวิจัย กับการดำเนินการเก็บข้อมูล โดยตระหนักถึงผลกระทบที่อาจจะเกิดแก่แหล่งข้อมูล (แต่อาจทำให้ข้อมูลมีความสมบูรณ์น้อยลงบ้าง) อย่างไหนควรให้ความสำคัญมากกว่ากันในขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการวิจัย ถึงตรงนี้จะเห็นว่า คุณธรรม ความสามารถ และทักษะทางจริยธรรมของนักวิจัย (จุดยืนแบบที่สาม) มีบทบาทสำคัญ

ไม่ว่าจะเลือกจุดยืนใด ในการทำงานจริงนักวิจัยต้องตระหนักอยู่เสมอว่า เรื่องจริยธรรมไม่ใช่สิ่งที่จะประนีประนอมได้ ผู้ร่วมในการวิจัยจะต้องได้รับความสำคัญเป็นอันดับแรกในทุกกรณี

4. หลักจริยธรรมการวิจัยเชิงคุณภาพ

หลักการและกฎเกณฑ์ที่พัฒนาต่อเนื่องมายาวนาน เริ่มตั้งแต่ *กฎนูเร็มเบิร์ก* มาจนถึง *ปฏิญญาเฮลซิงกิ* และ *รายงานเบลม็องต์* ที่กล่าวมาข้างต้น ได้กลายมาเป็นหลักจริยธรรมการวิจัยที่ได้รับการยอมรับเป็นสากลทั้งใน *วงการวิจัยที่ทำในคน* คือ การวิจัยทางชีวเวชศาสตร์ และใน *วงการวิจัยที่เกี่ยวกับคน* คือ การวิจัยทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ หลักจริยธรรมดังกล่าวนี้ ประกอบด้วยหลักสำคัญ 3 ประการ คือ:

- *หลักความเคารพในบุคคล (Respect for Person)*
- *หลักการมุ่งประโยชน์และไม่ก่อให้เกิดอันตราย (Beneficence and no harm) และ*
- *หลักความยุติธรรม (Justice)*

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 321 8/2/2562 BE 16:25

ในฐานะเป็นการวิจัยทางสังคมศาสตร์อย่างหนึ่ง การวิจัยเชิงคุณภาพก็ใช้หลักจริยธรรมทั้ง 3 ประการนี้ เป็นมาตรฐาน แต่มีข้อปลีกย่อยบางอย่างที่ควรพิจารณาต่างออกไปบ้าง ข้อปลีกย่อยเหล่านั้นถือเป็นเรื่องเฉพาะสาขาวิชา ซึ่งผู้เขียนจะแทรกเพิ่มเข้ามาในจังหวะที่เหมาะสมเมื่อกล่าวถึงหลักสากลทั้ง 3 ประการนี้ ต่อไป

4.1 หลักความเคารพในบุคคล

สาระสำคัญของหลักข้อนี้ คือ นักวิจัยพึงปฏิบัติต่อผู้ร่วมในการวิจัยด้วยความเคารพ ไม่ว่าบุคคลนั้นจะมีอิสระในการตัดสินใจทุกอย่างด้วยตนเอง หรือต้องขึ้นอยู่กับผู้อื่นในการตัดสินใจเรื่องต่างๆ เกี่ยวกับสุขภาพและชีวิตของตนก็ตาม บุคคลที่ไม่มีอิสระในการตัดสินใจมีหลายประเภท แต่ที่ควรได้รับการปฏิบัติด้วยความระมัดระวังเป็นกรณีพิเศษ ได้แก่ ผู้เยาว์ และกลุ่มคนที่เปราะบาง ด้วยสาเหตุต่างๆ เช่น คนพิการ ผู้ต้องขังในเรือนจำ ผู้สูงอายุ ผู้ป่วย ผู้ด้อยโอกาสทางเศรษฐกิจ ชนกลุ่มน้อย เป็นต้น ทุกคนที่นักวิจัยติดต่อ และที่สมัครใจเข้าร่วมในการวิจัย จะต้องได้รับการปฏิบัติด้วยความเคารพ

เพื่อให้สอดคล้องกับหลักเรื่องความเคารพในบุคคล *นักวิจัยจะต้องขอความยินยอมด้วยความสมัครใจ จากบุคคลที่เป็นเป้าหมายในการวิจัย ก่อนที่จะลงมือดำเนินการเก็บข้อมูล* การให้ความยินยอมเข้าร่วมในการวิจัยจะต้องเกิดขึ้นหลังจากที่บุคคลเป้าหมายได้รับทราบข้อมูลเกี่ยวกับการวิจัย และสิ่งที่เขาจะถูกขอให้ทำ รวมทั้งได้รับทราบถึงสิ่งที่อาจจะเป็นความเสี่ยงจากการเข้าร่วมในการวิจัย อย่างครบถ้วนและเพียงพอแล้ว การให้ความยินยอมต้องไม่เกิดจากการถูกบังคับ หรือจากการได้ข้อมูลที่ไม่จริง รวมทั้งการใช้อามิสดึงดูดด้วยประการใดๆ แต่ต้องเกิดขึ้นหลังจากที่ได้รับทราบข้อมูลอย่างเพียงพอแล้ว (informed consent)

ข้อมูลที่ให้กับประชากรเป้าหมายควรทำเป็นเอกสาร โดยใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย ชัดเจน หลีกเลี่ยงถ้อยคำทางเทคนิคที่ไม่จำเป็น การทำเป็นเอกสารจะช่วยให้ข้อมูลที่ให้สำหรับทุกคนที่นักวิจัยเข้าไปติดต่อมีความสอดคล้องตรงกัน เอกสารดังกล่าว ควรมีข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับโครงการวิจัยต่อไปนี้ (ดู Kvale, 1996; Campbell et al, 1999)

- สาระสำคัญและวัตถุประสงค์ของการวิจัย
- แหล่งทุน หรือผู้ให้การสนับสนุนการวิจัย
- ลักษณะของผู้ที่จะถูกขอให้เข้าร่วมในการวิจัย
- เหตุผลและวิธีการที่นักวิจัยใช้ในการเลือกผู้ร่วมในการวิจัย

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 322 8/2/2562 BE 16:25

- ความร่วมมือที่นักวิจัยคาดหวังจะได้รับจากผู้ที่สมัครใจเข้าร่วมในการวิจัย
- ความเสี่ยงและผลกระทบที่อาจจะมีจากการเข้าร่วมในการวิจัย
- สิทธิที่บุคคลเป้าหมายจะให้หรือไม่ให้ความยินยอมโดยสมัครใจ และเมื่อเข้าร่วมในการวิจัยโดยสมัครใจแล้ว บุคคลมีสิทธิที่จะไม่ตอบคำถามบางเรื่อง หรือถอนตัวจากการเข้าร่วมในการวิจัยหากรู้สึกไม่สะดวกที่จะร่วมมือต่อไป
- มาตรการที่จะรักษาความลับของข้อมูล
- ชื่อ ที่อยู่ และหมายเลขโทรศัพท์ ของหัวหน้าโครงการวิจัย ที่ผู้สมัครใจเข้าร่วมในการวิจัยสามารถติดต่อได้เมื่อจำเป็น

กรอบที่ 14.1 ให้ตัวอย่างเอกสารขอความยินยอม เอกสารดังกล่าวนี้ สามารถใช้ได้กับโครงการวิจัยทั่วไป แต่ต้องปรับเนื้อหา ถ้อยคำ และภาษา ให้เหมาะสมกับบุคคลเป้าหมายที่จะเชิญเข้าร่วมเป็นผู้ให้ข้อมูลในโครงการวิจัยนั้นๆ ก่อน

กรอบที่ 14.1

ตัวอย่างเอกสารให้ข้อมูลเพื่อขอความยินยอม
โครงการวิจัยเรื่อง ความต้องการเกี่ยวกับการวางแผนครอบครัวและสุขภาพทางเพศ

วัตถุประสงค์

โครงการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อจะทราบว่าประชาชนมีความต้องการวางแผนครอบครัว และการมีเพศสัมพันธ์ที่ปลอดภัย รวมทั้งการป้องกันโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์และเชื้อไวรัสโรคเอดส์ มากน้อยแค่ไหน โครงการนี้ได้รับการสนับสนุนจาก (ระบุชื่อหน่วยงานที่ให้ทุน ถ้ามี).....

ผู้ร่วมในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้กำหนดว่าจะเก็บข้อมูลจากผู้หญิงที่สมรสแล้วและยังอยู่กินกับสามี อายุระหว่าง 20-59 ปี ท่านเป็นผู้หนึ่งที่โครงการวิจัยนี้เลือกแบบเจาะจงโดยได้รับคำแนะนำจากผู้นำชุมชนที่ท่านอาศัยอยู่นี้ หากท่านไม่ขัดข้อง คณะผู้วิจัยใคร่ขอเชิญท่านร่วมเป็นผู้ให้ข้อมูลพร้อมกับผู้หญิงท่านอื่นๆ อีก 6 – 7 คน ซึ่งมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกับท่าน ไปร่วมสนทนากับนักวิจัยของเรา การสนทนานี้จะใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมงครึ่ง ถึง 2 ชั่วโมง

(ดูต่อ หน้า 324)

62-02-023 (001)-(014)-001-374 New15-02khunnapab Y_uncoated.indd 323 15/2/2562 BE 21:43

ข้อมูลและการรักษาความลับ

เรื่องที่สนทนากันจะเกี่ยวกับความรู้ ความคิดเห็น ความต้องการวิธีการวางแผนครอบครัวที่ปลอดภัย และการมีสุขภาพทางเพศที่ดี โดยเฉพาะสำหรับผู้หญิงที่แต่งงานและยังอยู่กินกับสามี ข้อมูลที่ได้จากการสนทนากับท่านและทุกคนในกลุ่ม เราจะเก็บไว้อย่างมิดชิด โดยไม่ให้คนอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องกับการวิจัยนี้เข้าถึงหรือนำไปใช้ได้ เราจะนำข้อมูลที่ได้ทั้งหมดไปวิเคราะห์ โดยไม่มีการเปิดเผยชื่อและที่อยู่ของผู้ให้ข้อมูล เมื่อจบโครงการวิจัยนี้แล้ว เราจะขออนุญาตเก็บข้อมูลทั้งหมดไว้เพื่อการศึกษาซึ่งอาจจะมีต่อไปในอนาคต โดยจะลบชื่อบุคคลออกทั้งหมด และเก็บข้อมูลไว้ในคอมพิวเตอร์ที่มีรหัสซึ่งจะรู้เฉพาะหัวหน้าผู้รับผิดชอบโครงการวิจัยนี้โดยตรงเท่านั้น

ความเสี่ยงและประโยชน์สำหรับผู้ให้ความร่วมมือ

การให้ความร่วมมือครั้งนี้ ไม่มีอะไรที่เป็นความเสี่ยง หรือที่จะก่อให้เกิดผลในทางไม่ดีต่อท่าน ข้อมูลที่คณะผู้วิจัยได้จากท่านและจากทุกคนในโครงการนี้ จะช่วยเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความต้องการของคู่สมรส ในด้านวางแผนครอบครัว อนามัยเจริญพันธุ์ และการป้องกันโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ เช่น เอชไอวี/เอดส์ ในสังคมของเราในปัจจุบัน ในการนี้ ทางโครงการวิจัยจะจัดค่าตอบแทนในการเดินทาง และชดเชยค่าเสียเวลา ให้ท่านเล็กน้อยเป็นการขอบคุณที่ท่านให้ความร่วมมือ

ในการสนทนานี้ อาจมีบางประเด็นที่เป็นเรื่องค่อนข้างอ่อนไหว เช่น เรื่องเพศสัมพันธ์ ซึ่งอาจจะทำให้รู้สึกไม่ค่อยสะดวกใจที่จะพูดบ้าง ถ้าท่านมีความไม่สะดวกใจที่จะพูดเรื่องอะไร ท่านมีสิทธิ์ที่จะขอไม่พูดหรือไม่ออกความเห็นในข้อใดข้อหนึ่งก็ได้ แต่ถึงอย่างไร คณะผู้วิจัยก็ใคร่ขอความร่วมมือท่านให้พูด และแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ คำตอบรวมทั้งความคิดเห็นของท่าน จะไม่มีการตัดสินว่าถูกหรือผิดแต่ประการใด

การตัดสินใจเข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วมในการให้ข้อมูลครั้งนี้ ขอให้เป็นความสมัครใจของท่าน ท่านมีสิทธิ์ที่จะไม่ให้ความร่วมมือ หรือถอนตัวจากการให้ข้อมูล เมื่อใดก็ได้ โดยที่จะไม่มีผลกระทบต่อตัวท่านหรือต่อครอบครัวของท่านแต่อย่างใดเลย

ที่เรียนท่านมาทั้งหมดนี้ หากยังมีสิ่งใดที่ไม่ชัดเจน หรือหากท่านมีข้อสงสัยโปรดถามผม/ดิฉันได้ในตอนนี้ หรือหากท่านมีข้อสงสัยประการใดหลังจากนี้ สามารถติดต่อหัวหน้าโครงการวิจัยได้ ตามชื่อและที่อยู่ข้างล่างนี้

ชื่อหัวหน้าโครงการวิจัย .....

สถานที่ติดต่อ (หน่วยงาน).....

โทรศัพท์.....

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 324 8/2/2562 BE 16:25

เช่นเดียวกับการให้ข้อมูลเพื่อขอความยินยอม การให้ความยินยอมโดยผู้เข้าร่วมในการวิจัยก็ควรจะทำเป็นเอกสารและให้ผู้ให้ความยินยอมลงนามไว้เป็นหลักฐาน อย่างไรก็ตาม การให้ความยินยอมเป็นเอกสารที่ขอให้บุคคลเป้าหมายลงนาม อาจจะทำให้เขารู้สึกว่าตัวเองจะต้องผูกพันหรือต้องรับผิดชอบอะไรบางอย่าง ซึ่งอาจเป็นเหตุให้เขาเกิดความลังเลหรือไม่อยากให้ความร่วมมือ เป็นหน้าที่ของนักวิจัยที่จะชี้แจงให้บุคคลเป้าหมายเข้าใจอย่างชัดเจน แต่ถ้าเขายังยืนยันที่จะไม่ยินยอม ก็ต้องเคารพในการตัดสินใจของเขา หรือถ้าเขายินยอมให้ความร่วมมือ แต่ไม่ขอลงนามในเอกสาร ก็ควรบันทึกเป็นหลักฐานไว้

ความจริงเอกสารเป็นเพียงส่วนประกอบอันหนึ่งในการให้ความยินยอม ถ้าเห็นว่าไม่เหมาะสมสำหรับผู้ร่วมในการวิจัยบางราย จะไม่ใช้ก็ได้ เพราะถึงอย่างไร *สิ่งที่สำคัญกว่านั้นคือ คุณภาพของกระบวนการขอความยินยอม* ซึ่งหมายถึง การให้ข้อมูลครบถ้วนตามความเป็นจริง และนักวิจัยดำเนินการอย่างเปิดเผย ตรงไปตรงมา โปร่งใส ปราศจากการกดดันหรือทำให้เกิดความเข้าใจผิดในส่วนของผู้ให้การยินยอม (American Anthropological Association, 2012) เอกสารไม่ได้ผูกพันให้ผู้ยินยอมต้องรับผิดชอบใดๆ นอกจากเพื่อเป็นหลักฐานว่า ผู้เข้าร่วมในการวิจัยได้ให้ความยินยอมโดยสมัครใจ หลังจากได้รับทราบข้อมูลจากนักวิจัยเพียงพอแล้ว แต่ในแง่ของนักวิจัยซึ่งจะต้องมีความรับผิดชอบทางจริยธรรมและทางกฎหมาย (หากมีกรณีขัดแย้งเกิดขึ้น) การทำเป็นเอกสารไว้ย่อมดีกว่า

ในบางกรณี เอกสารขอความยินยอม และเอกสารให้ความยินยอม อาจจะปฏิบัติจริงไม่ได้ โดยเฉพาะสำหรับบุคคลเป้าหมายที่อ่านหนังสือไม่ได้ หรืออ่านไม่คล่อง เช่น เด็กเล็ก ผู้มีความบกพร่องทางสายตา ผู้ป่วย ในกรณีเช่นนั้น นักวิจัยควรอ่านเอกสารพร้อมกับอธิบายให้ฟัง ส่วนการลงนามในเอกสารให้ความยินยอม ก็อาจยกเว้นได้

ในการวิจัยเชิงคุณภาพ การขอความยินยอมเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการเก็บข้อมูลในการสัมภาษณ์เชิงลึก และการอภิปรายกลุ่ม แต่ในการสังเกตแบบมีส่วนร่วมที่ทำในสถานที่สาธารณะ อาจไม่ต้องขอความยินยอม เพราะไม่อยู่ในวิสัยที่จะทำได้ในทางปฏิบัติ ในกรณีเช่นนั้น การขอความยินยอมอาจจะถือเป็นข้อยกเว้นได้ (American Anthropological Association, 2012) แต่ในการสังเกตกิจกรรมส่วนบุคคลนักวิจัยจำเป็นต้องได้รับความยินยอมก่อน

คำถามข้อหนึ่งที่นักวิจัยมักจะถามคือ ใครจะเป็นผู้ให้ความยินยอม? คำตอบในเรื่องนี้คือ เราต้องแยกกันระหว่าง ผู้ที่อยู่ในฐานะจะตัดสินใจได้เองอย่างเป็นอิสระ กับผู้ที่ไม่มีอิสระที่จะตัดสินใจได้เอง สำหรับบุคคลประเภทแรกไม่มีปัญหา เพราะสามารถตัดสินใจได้เอง ขอเพียงแต่ว่านักวิจัยต้องให้ข้อมูลอย่างเพียงพอ แต่สำหรับประเภทหลัง ผู้ตัดสินใจ

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 325 8/2/2562 BE 16:25

ให้ความยินยอมควรเป็นผู้ที่ใกล้ชิด หรือผู้ให้การดูแลที่สามารถตัดสินใจแทนได้ เช่น ผู้ปกครองของเด็ก (ในกรณีเก็บข้อมูลที่บ้าน) แต่ถ้าเป็นการเก็บข้อมูลที่โรงเรียน คำถามคือ เมื่อครูยินยอมให้เก็บข้อมูลได้แล้ว จะต้องขอความยินยอมจากพ่อแม่หรือผู้ปกครองของเด็กอีกหรือไม่ และเมื่อผู้ปกครองหรือครูยินยอมแล้ว ต้องขอความยินยอมจากเด็กอีกหรือไม่ เรื่องที่ซับซ้อนเช่นนี้ไม่มีคำตอบแบบขาวหรือดำ นักวิจัยจะต้องใช้สำนึกทางจริยธรรมประกอบกับการพิจารณาเนื้อหาของเรื่องที่จะเก็บข้อมูลด้วย บางเรื่องอาจจำเป็นจะต้องได้รับความยินยอมจากผู้ปกครอง หรือผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย

ประเด็นการขอความยินยอมเพื่อเก็บข้อมูลจากองค์กร หรือสถาบัน (ในกรณีที่ศึกษาองค์กร หรือสถาบัน) ก็อาจมีความซับซ้อนอีกแบบหนึ่ง ตามปกติ ผู้ให้การยินยอมในการวิจัยเช่นนั้นมักจะเป็นหัวหน้าองค์กร หรือสถาบัน แต่การยินยอมจากหัวหน้า อาจเป็นการกดดันให้ลูกน้องในหน่วยงานต้องให้ความร่วมมือ ทั้งที่บางคนอาจไม่เต็มใจก็เป็นได้ เรื่องเช่นนี้เป็นประเด็นที่นักวิจัยต้องใช้วิจารณญาณทางจริยธรรมอย่างเหมาะสม ในหลักการแล้ว การยินยอมของหัวหน้าไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องเดียวกับการยินยอมของลูกน้องที่จะเป็นผู้ให้ข้อมูล (Brinkmann and Kvale, 2010)

ในรายงานการวิจัย ไม่ว่าเชิงคุณภาพหรือเชิงปริมาณ ถ้าไม่มีความจำเป็นนักวิจัยไม่ควรใส่ชื่อจริงของผู้ให้ข้อมูล อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่เห็นว่าควรจะใช้ชื่อจริงของผู้ให้ข้อมูลในรายงานการวิจัย นักวิจัยจะต้องขอความยินยอมเป็นกรณีพิเศษ โดยแจ้งให้บุคคลที่เป็นเป้าหมายทราบว่า นอกจากยินยอมเข้าร่วมเป็นผู้ให้ข้อมูลแล้ว เขาจะยินยอมให้เปิดเผยชื่อจริงในรายงานการวิจัยได้หรือไม่ เพื่อการนี้ นักวิจัยอาจทำเป็นข้อให้เขาเลือกตอบโดยสมัครใจ ดังตัวอย่างที่ให้ไว้ในกรอบที่ 14.2 (หน้า 327)

4.2 หลักการมุ่งประโยชน์และไม่ก่อให้เกิดอันตราย

สาระสำคัญของหลักข้อนี้มี 2 ส่วน คือ (1) การไม่ทำให้เกิดอันตรายแก่ผู้ร่วมในการวิจัย ไม่ว่าจะเป็นอันตรายต่อสุขภาพร่างกาย จิตใจ ชื่อเสียง ศักดิ์ศรี วิถีชีวิต คุณค่าที่เขานับถือ หรือความเสียหายอื่นใดก็ตาม และ (2) การทำให้เกิดประโยชน์สูงสุดเท่าที่จะทำได้ อาจจะเป็นประโยชน์สำหรับบุคคลที่ร่วมในการวิจัย ครอบครัว ชุมชน สถาบัน องค์กร สังคม ประเทศชาติ หรือมนุษยชาติ (วิชัย โชควิวัฒน, 2560) การวิจัยที่มุ่งความรู้เพื่อสนองประโยชน์ของนักวิจัยอย่างเดียว ไม่ถือว่าเป็นการวิจัยที่มีจริยธรรม

ในการปฏิบัติตามหลักข้อนี้ มีสิ่งที่นักวิจัยต้องทำอย่างเหมาะสม 2 เรื่อง คือ การรักษาความลับของผู้ร่วมในการวิจัย และผลกระทบของการเข้าร่วมในการวิจัย

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 326 8/2/2562 BE 16:25

กรอบที่ 14.2

ตัวอย่างเอกสารให้ความยินยอม
โครงการวิจัยเรื่อง ความต้องการเกี่ยวกับการวางแผนครอบครัวและสุขภาพทางเพศ

ข้าพเจ้าได้อ่านเอกสารให้ข้อมูลเพื่อขอความยินยอมแล้ว (หรือเจ้าหน้าที่อ่านเอกสารนั้นให้ข้าพเจ้าฟังแล้ว) ข้าพเจ้าได้รับทราบสาระสำคัญและเข้าใจวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยเรื่องนี้โดยละเอียด พร้อมทั้งมีโอกาสได้ถามข้อสงสัยและได้รับการชี้แจงจนเป็นที่พอใจแล้ว

ข้าพเจ้าเข้าใจดีว่า ข้าพเจ้ามีสิทธิ์ที่จะไม่ตอบคำถามข้อใดข้อหนึ่งก็ได้ หรือจะถอนตัวจากการให้ความร่วมมือโดยสิ้นเชิงก็ได้ ถ้าต้องการ โดยที่การทำเช่นนั้นจะไม่ก่อให้เกิดผลกระทบที่ไม่พึงประสงค์ต่อตัวข้าพเจ้า หรือต่อบริการใด ๆ ที่ข้าพเจ้าหรือครอบครัวของข้าพเจ้าอาจจะต้องการในอนาคตแต่อย่างใด

ข้าพเจ้า: (กรุณาเลือกเพียงข้อเดียว)

- ( ) **ยินยอมให้ความร่วมมือโดยความสมัครใจ และยินดีให้เปิดเผยชื่อจริงในรายงานการวิจัย**
- ( ) **ยินยอมให้ความร่วมมือโดยความสมัครใจ แต่ไม่ต้องการให้เปิดเผยชื่อจริงในรายงานการวิจัย**

ลงชื่อ ..... ผู้ให้ความร่วมมือ
(.....)
ลงชื่อ ..... พนักงานเก็บข้อมูล
วันที่ .....

4.2.1 รักษาความลับของผู้ร่วมในการวิจัย

ข้อมูลที่นักวิจัยได้จากผู้ร่วมในการวิจัย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอะไรก็ตาม ถือว่าเป็นเรื่องส่วนตัวและเป็นความลับเฉพาะของแต่ละคน ในแง่นี้ การรักษาความลับจึงมีค่าเท่ากับการรักษาประโยชน์ของผู้ร่วมในการวิจัย "ความลับ" ในที่นี้ ไม่ได้หมายถึงเฉพาะเรื่องที่อาจก่อให้เกิดความเสียหาย หรือความอับอาย เช่น พฤติกรรมที่สังคมถือว่าเป็นเรื่องควรปกปิด หรือเรื่องส่วนตัวอื่น ๆ เท่านั้น แต่หมายถึง ทุกเรื่องที่นักวิจัยรวบรวมจากแหล่งข้อมูล

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 327 8/2/2562 BE 16:25

แต่ละคน หลักปฏิบัติในเรื่องนี้คือ *นักวิจัยพึงรักษาความลับของแหล่งข้อมูลไว้อย่างดีที่สุด ทำนองเดียวกับแพทย์ต้องรักษาความลับของคนไข้ หรือทำนองเดียวกับผู้ให้การแนะแนวปัญหาชีวิตต้องรักษาความลับของผู้รับบริการ*

สำหรับนักวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเฉพาะนักวิจัยแบบชาติพันธุ์วรรณนา เรื่องการรักษาความลับควรได้รับความใส่ใจเป็นพิเศษ เนื่องจากในการวิจัยแบบนี้นักวิจัยมีโอกาสได้สร้างความคุ้นเคยกับคนในชุมชนที่ตนศึกษา ทำให้ได้รู้ได้เห็นหลายอย่างเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูล บางทีก็เป็นเรื่องที่เป็นส่วนตัวด้วย นักวิจัยเชิงคุณภาพพึงตระหนักว่า สิ่งที่จะต้องรักษาเป็นความลับสำหรับแหล่งข้อมูลนั้น ไม่ใช่เฉพาะแต่เรื่องที่เข้าข่ายและที่นำมาใช้กับการวิจัยของตนเท่านั้น แต่รวมถึงทุกเรื่องที่ตนได้รู้ได้เห็นเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูลด้วย เรื่องทั้งหมดเหล่านั้นจะต้องไม่ถูกนำไปเปิดเผย

ในการวิจัยเชิงปริมาณ การรักษาความลับของกลุ่มตัวอย่างที่ให้ข้อมูลอาจไม่มีความซับซ้อนในการปฏิบัติเท่าไรนัก แม้ว่าในการสัมภาษณ์จะมีการจดชื่อและที่อยู่ของผู้ให้สัมภาษณ์ในแบบสอบถาม แต่ในการประมวลผลข้อมูลจริงๆ ชื่อและที่อยู่ของผู้ให้สัมภาษณ์จะถูกแยกออกต่างหากและไม่ถูกนำมาวิเคราะห์ นอกจากนี้ ข้อมูล (คำตอบต่อคำถามต่างๆ ในแบบสอบถาม) ยังจะถูกเปลี่ยนเป็นตัวเลข เพื่อทำการวิเคราะห์แบบรวม (aggregate) เป็นเรื่องๆ โดยไม่มีการระบุชื่อบุคคล หรือข้อมูลที่อาจสืบย้อนไปถึงตัวผู้ให้ข้อมูล ดังนั้นจึงยาก หรือเป็นไปไม่ได้เลย ที่จะรู้ว่าใครคือผู้ให้ข้อมูล

แต่ในการวิจัยเชิงคุณภาพ (เฉพาะอย่างยิ่ง การวิจัยแบบชาติพันธุ์วรรณนา) มีความซับซ้อนกว่านั้น นักวิจัยที่เฝ้าสังเกตและเก็บข้อมูลในชุมชนต่อเนื่องเป็นเวลานาน มีโอกาสได้รู้จักไม่เฉพาะผู้ที่ให้ข้อมูลเท่านั้น แต่รู้จักคนส่วนมาก หรืออาจจะทั้งหมด ในชุมชนที่ศึกษาด้วย บันทึกข้อมูลจากการสังเกตของนักวิจัยเชิงคุณภาพ มักมีชื่อคนและชื่อสถานที่ที่เกี่ยวข้องปรากฏอยู่ด้วย ทั้งนี้ เพราะสิ่งที่บันทึกไว้นั้นเป็นเรื่องจริงและเหตุการณ์จริงทั้งหมด ในเวลาวิเคราะห์ข้อมูลเหล่านี้ก็ยังอยู่ในสภาพที่เป็นข้อความ แม้จะมีการให้รหัสข้อมูล แต่การสืบย้อนจากรหัสกลับไปยังข้อมูลเดิมของผู้ให้ข้อมูลแต่ละคนก็ยังสามารถทำได้ ถ้าต้องการ

ประเด็นที่บางครั้งมีการถกเถียงในวงการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเฉพาะในหมู่นักมานุษยวิทยา คือ ในรายงานการวิจัยเชิงคุณภาพ นักวิจัยควรจะปกปิดชื่อบุคคลและสถานที่ศึกษาเสมอไปหรือไม่? ถ้ายึดหลักว่าด้วย "การมุ่งประโยชน์และไม่ก่อให้เกิดอันตราย" อย่างตรงไปตรงมา (ซึ่งในหลักการก็ควรจะเป็นเช่นนั้น) คำตอบสำหรับคำถามข้างต้นก็ง่าย นั่นคือ *ชื่อจริงของบุคคลและสถานที่จะต้องถูกปกปิด* นักวิจัยอาจใช้ชื่อสมมติแทนเมื่อเห็นว่าจำเป็น

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 328 8/2/2562 BE 16:25

อย่างไรก็ตาม อาจจะมีบางกรณีที่การใช้ชื่อจริงของบุคคลและสถานที่ในรายงานการวิจัยเป็นสิ่งที่ยอมรับได้ในทางจริยธรรม กรณีเช่นนั้น อาจจะเป็นเรื่องที่ชัดเจนว่า เนื้อหาของการวิจัยไม่ใช่เรื่องที่จะก่อให้เกิดความเสียหายแก่บุคคลและสถานที่ที่ศึกษาแต่อย่างใด หรืออาจเป็นความประสงค์ของประชาชนและชุมชนที่ศึกษา ที่ต้องการให้นักวิจัยเปิดเผยชื่อจริงและสถานที่จริงของพวกเขา เพื่อจะให้ปัญหาที่พวกเขาประสบอยู่ได้ถูกรับรู้โดยสาธารณะ เฉพาะอย่างยิ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง กรณีเช่นนี้ อาจจะเกิดขึ้นกับนักมานุษยวิทยาที่ศึกษาชุมชนที่ด้อยโอกาส ซึ่งเข้าไม่ถึงบริการของรัฐในด้านอาชีพ การศึกษา สุขภาพ และความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ประชาชนผู้ให้ข้อมูลในชุมชนเช่นนั้น อาจจะอยากให้นักวิจัยเปิดเผยชื่อจริงสถานที่จริง เพื่อให้ผู้เกี่ยวข้องได้รับรู้ปัญหาของพวกเขา ในกรณีเช่นนี้ นักวิจัยจะต้องชั่งน้ำหนักให้ดี ระหว่างการยึดมั่นในหลักจริยธรรมการวิจัย กับผลประโยชน์ของคนและชุมชนที่ตนศึกษา ประเด็นเช่นนี้ไม่ใช่ประเด็นทางจริยธรรมการวิจัยอย่างเดียว แต่เป็นประเด็นเรื่องความรับผิดชอบทางมนุษยธรรมของนักวิจัยด้วย

ที่ผ่านมา นักวิจัยทางมานุษยวิทยาหลายท่าน เลือกที่จะใช้ชื่อจริง อย่างน้อยก็ชื่อของชุมชนที่ศึกษา ดังจะเห็นได้จากการศึกษาหลายเรื่องที่นักมานุษยวิทยาทำในประเทศไทย ซึ่งใช้ชื่อจริงของชุมชน ตัวอย่างเช่น การศึกษาของ Charles F. Keyes (1966) ที่จังหวัดมหาสารคาม, ของ Stanley J. Tambiah (1970) ที่จังหวัดอุดรธานี, ของ Christine Mougne (1978) ที่จังหวัดเชียงใหม่ และงานของนักมานุษยวิทยาอื่นๆ ที่ทำในประเทศไทยอีกหลายเรื่อง ซึ่งล้วนแต่ใช้ชื่อจริงของชุมชน อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่า การวิจัยทางมานุษยวิทยาเหล่านี้ ส่วนใหญ่แล้วเกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 1960 และ 1970 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ยังไม่มีการตื่นตัวในด้านจริยธรรมการวิจัยมากนัก ในช่วงเวลาต่อมา นักวิจัยเลือกที่จะใช้ชื่อสมมติสำหรับชุมชนและบุคคลที่เกี่ยวข้องในการวิจัยมากกว่า

เรื่องการรักษาความลับเป็นประเด็นที่เชื่อมโยงไปถึงคำถามอีกข้อหนึ่ง นั่นคือคำถามที่ว่า ใครมีสิทธิ์เข้าถึงข้อมูล? แนวทางปฏิบัติในเรื่องนี้ก็คือ เฉพาะผู้ที่เกี่ยวข้องในการวิจัยโดยตรงเท่านั้นที่ควรมีสิทธิ์นี้ อย่างไรก็ตาม ในการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้ให้ข้อมูลแต่ละรายอาจขออนุญาตนักวิจัย เพื่อดูข้อมูลเฉพาะในส่วนของตนก็ได้ถ้าเขาต้องการ ข้อมูลทั้งหมดนักวิจัยจะต้องมีมาตรการในการเก็บรักษาอย่างดี ปัจจุบันนิยมเก็บในคอมพิวเตอร์ที่ต้องใช้รหัสผ่าน (password) ในการเข้าถึง และรหัสนั้นรู้เฉพาะหัวหน้าโครงการวิจัยเท่านั้น ส่วนผู้ให้การสนับสนุนการวิจัย (หน่วยงานที่ให้ทุน) โดยปกติจะไม่มีสิทธิเข้าถึงข้อมูล เว้นแต่ข้อมูลที่ได้ผ่านการประมวลผลแล้ว และไม่ปรากฏชื่อของผู้ให้ข้อมูลอยู่ในนั้น เรื่องนี้ควรตกลงกันให้ชัดเจนระหว่างนักวิจัยกับผู้ให้การสนับสนุน

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 329 8/2/2562 BE 16:25

ในเรื่องสิทธิการเข้าถึงข้อมูล มีมิติทางจริยธรรมที่น่าคิดบางประการ Steinar Kvale (1996) ยกเรื่องที่ค่อนข้างจะเป็นกรณีโต้แย้งและยากแก่การตัดสินใจของนักวิจัย มาเป็นประเด็นพิจารณา เช่น ในกรณีที่มีการสัมภาษณ์เกี่ยวกับพฤติกรรมบางเรื่อง เช่น พฤติกรรมทางเพศนอกสมรสของสามี หรือพฤติกรรมที่ต้องเฝ้าระวังของเด็กวัยรุ่น เช่น การใช้สารเสพติด ในกรณีเช่นนั้น ถ้าบุคคลที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับผู้ให้สัมภาษณ์ เช่น ภรรยา พ่อแม่ หรือ ครู ขอทราบข้อมูล นักวิจัยจะเปิดเผยข้อมูลได้หรือไม่? กรณีเช่นนี้ยากที่จะตัดสินใจ เพราะไม่ว่านักวิจัยจะเลือกที่จะเปิดเผย หรือไม่เปิดเผยข้อมูลตามที่ขอ ผลกระทบอย่างใดอย่างหนึ่งต่อผู้ให้ข้อมูล และ/หรือผู้ที่เกี่ยวข้องก็ยากที่จะหลีกเลี่ยงได้ แต่ถึงอย่างไรก็ต้องตัดสินใจเลือกเพียงอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น ดังนั้น จึงจะต้องชั่งน้ำหนักให้ดี แต่ไม่ว่าจะตัดสินใจอย่างไร หลักปฏิบัติ คือ ต้องไม่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้ร่วมในการวิจัย (Do no harm)

อีกกรณีหนึ่ง คือการที่นักวิจัยศึกษาพฤติกรรมที่ถือว่าผิดกฎหมาย เช่น การเข้าไปเกี่ยวข้องกับยาเสพติด (เสพ หรือ ขาย) การขายบริการทางเพศ แรงงานต่างชาติที่เข้ามาทำงานโดยผิดกฎหมาย เป็นต้น เนื่องจากนักวิจัยเป็นผู้ที่รู้ความจริงและมีข้อมูลเกี่ยวกับพฤติกรรมผิดกฎหมายของผู้ร่วมในการวิจัย ถ้านักวิจัยถูกเจ้าหน้าที่บ้านเมืองที่เกี่ยวข้อง (ซึ่งบังเอิญได้อ่านรายงานการวิจัย) ขอให้เปิดเผยข้อมูล เพื่อจะได้ดำเนินการตามกฎหมายกับผู้กระทำผิด เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องอาจใช้อำนาจรัฐหรือกฎหมายบังคับว่า ผู้ที่รู้แหล่งที่ทำผิดกฎหมายในเรื่องเหล่านี้ แต่ปกปิดไว้เป็นความลับ มีความผิด และจะต้องถูกลงโทษตามกฎหมาย ในกรณีเช่นนั้น นักวิจัยอาจอยู่ในฐานะที่ตัดสินใจลำบาก การปฏิบัติที่เหมาะสมในเรื่องนี้คือ นักวิจัยต้องยึดหลักไม่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้ให้ข้อมูลอย่างเคร่งครัด แต่การทำเช่นนั้น อาจเป็นเหตุให้นักวิจัยต้องเสียค่าปรับตามกฎหมาย (ถ้ามีกฎหมายบัญญัติไว้) ซึ่งก็ยังมีความร้ายแรงน้อยกว่าการเปิดเผยความลับของแหล่งข้อมูล เพราะการเปิดเผยความลับอาจเป็นการทำร้ายผู้ให้ข้อมูลโดยตรง ในสหรัฐอเมริกา นักวิจัยที่รู้ล่วงหน้าว่าการวิจัยของตนจะเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ผิดกฎหมาย อาจทำเรื่องร้องขอให้รัฐบาลกลางออกหนังสือคุ้มครอง ไม่ให้ถูกทางการบังคับให้บอกความลับของแหล่งข้อมูลได้ (Kvale, 1996)

นอกจากนี้ นักวิจัยต้องมีแผนชัดเจนว่า จะทำอย่างไรกับข้อมูลหลังจากโครงการวิจัยเสร็จสิ้นแล้ว นักวิจัยบางคนอาจจะอยากเก็บข้อมูลเหล่านั้นไว้เพื่อการศึกษาในอนาคต ในกรณีเช่นนั้น วิธีปฏิบัติที่ถูกตามจริยธรรมการวิจัย คือ ต้องแจ้งให้ผู้ให้ข้อมูลรู้ และขออนุญาตเพื่อการนั้นต่างหากด้วย (โดยอาจระบุในเอกสารขอความยินยอม) แต่บางท่านอาจจะ

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 330 8/2/2562 BE 16:25

คิดว่าไม่จำเป็นต้องเก็บข้อมูลไว้เพื่อการศึกษาอีก ในกรณีหลังนี้ ต้องมีวิธีการทำลายข้อมูลอย่างเหมาะสม

4.2.2 ผลกระทบของการเข้าร่วมในการวิจัย

ผลกระทบต่อผู้เข้าร่วมในการวิจัยอาจเกิดขึ้นได้ทั้งในระหว่าง และหลัง การเก็บข้อมูล ผลกระทบอาจมีทั้งด้านบวก (ประโยชน์) และด้านลบ (อันตราย) และอาจเป็นผลกระทบในด้านใดด้านหนึ่งหรือหลายด้านต่อไปนี้ คือ ด้านร่างกาย จิตใจ ชื่อเสียง ศักดิ์ศรี เศรษฐกิจ รวมถึงการเข้าถึงบริการด้านต่างๆ ด้วย แม้จะไม่มีผลกระทบอย่างใดอย่างหนึ่งที่กล่าวนี้เลย แต่ก็ยังมีผลต่อเวลาและความเป็นส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูล *ดังนั้น ในหลักการแล้ว นักวิจัยจะต้องแน่ใจว่า อย่างน้อยที่สุดผลกระทบด้านบวกจะต้องไม่น้อยกว่าด้านลบ*

สำหรับนักวิจัยที่เข้าไปสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในชุมชนต่อเนื่องเป็นเวลานาน อาจประสบกับบางสถานการณ์ที่ตัดสินใจยาก ระหว่างการมุ่งเก็บข้อมูลโดยยึดระเบียบวิธีอย่างเคร่งครัด (แบบเป็นวิทยาศาสตร์) กับการยึดมั่นในหลักจริยธรรมว่าด้วยการมุ่งประโยชน์และไม่ก่ออันตรายแก่ผู้ร่วมในการวิจัย ถ้าเลือกอย่างแรก อาจหมายถึง โอกาสที่นักวิจัยจะละเมิดความเป็นส่วนตัวของผู้ร่วมในการวิจัย หรือทำให้ผู้ร่วมในการวิจัยเสียเวลาทำงานไปได้ แต่ถ้าเลือกอย่างหลัง อาจหมายถึง ข้อมูลที่ได้มาอาจจะหย่อนในทางคุณภาพไปบ้าง *ในภาวะเช่นนั้น นักวิจัยควรจะยึดหลักว่า ประโยชน์ของผู้ร่วมในการวิจัยต้องมาก่อนเสมอ เรื่องคุณภาพของข้อมูลเป็นเรื่องที่สามารถประนีประนอมได้ภายใต้สถานการณ์เช่นนี้*

โดยหลักแล้ว ผู้ร่วมในการวิจัยให้ข้อมูลด้วยความสมัครใจ โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน แต่ในทางปฏิบัตินักวิจัยจะให้สิ่งตอบแทนเล็กๆ น้อยๆ เพื่อเป็นการขอบคุณที่เขาให้ความร่วมมือก็ได้ สิ่งที่ให้ไม่ใช่ค่าจ้างหรือค่าตอบแทน แต่เป็น *การชดเชย* ที่เขาสละเวลาหรือการงานมาให้ความร่วมมือกับนักวิจัย อาจเป็นการชดเชยค่าเดินทาง (ในกรณีที่ต้องเสียค่าเดินทางไปยังจุดนัดหมาย) หรือชดเชยการเสียโอกาสที่เขาจะได้ทำอย่างอื่น แทนที่จะมาให้ความร่วมมือกับนักวิจัย อย่างไรก็ตาม การที่จะให้หรือไม่ให้สิ่งตอบแทน และควรจะให้มากน้อยแค่ไหน ขึ้นอยู่กับทรัพยากรของโครงการวิจัย

แม้ว่า การให้การชดเชย จะไม่ใช่ส่วนหนึ่งของข้อปฏิบัติทางจริยธรรมในการวิจัยโดยตรง แต่การให้ก็พอจะอนุโลมเข้ากับหลักการไม่ก่อให้เกิดอันตราย หรือไม่ก่อความเสียหายแก่ผู้ร่วมในการวิจัยได้ ความจริงการให้สิ่งชดเชยเป็นเรื่องชอบธรรม เพราะเหตุผลง่ายๆ คือ ในการให้ความร่วมมือแก่นักวิจัยนั้น ผู้ให้ข้อมูลต้องยอมเสียความเป็นส่วนตัว

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 331 8/2/2562 BE 16:25

และเวลาซึ่งเขาควรจะได้ใช้ในกิจกรรมอย่างอื่น เพื่อมาให้ข้อมูลแก่นักวิจัย ผู้ให้สัมภาษณ์บางคนอาจจะสละขั่วโมงทำงานของตน บางคนอาจจะสละเวลาในการดูแลลูกที่ยังเล็กๆ หรือดูแลญาติผู้ใหญ่ที่กำลังเจ็บป่วยอยู่ เพื่อมาให้สัมภาษณ์แก่นักวิจัย เวลาที่สละให้แก่นักวิจัยนั้น ถ้าคิดในแง่ของเศรษฐศาสตร์ก็ล้วนเป็นสิ่งที่มีราคา (cost) ดังนั้น ถ้านักวิจัยจะให้อะไรเป็นการชดเชยแก่ผู้ให้ข้อมูล ก็เป็นสิ่งที่ชอบธรรม และไม่ขัดกับหลักจริยธรรม อาจจะเป็นเพราะเหตุนี้ หน่วยงานที่ให้ทุนการวิจัยใหญ่ๆ เช่น สถาบันสุขภาพแห่งชาติ (National Institutes of Health - NIH) ของสหรัฐอเมริกา และองค์การอนามัยโลก จึงยอมรับการให้ค่าชดเชยแก่ผู้ร่วมในการวิจัยสำหรับโครงการวิจัยที่เสนอขอทุนสนับสนุน ทั้งนี้ อัตราที่เสนอขอต้องเหมาะสม และไม่สูงเกินความเป็นจริง

การให้สิ่งตอบแทนแก่ผู้ให้ข้อมูล ควรให้โดยไม่ให้ผู้รับเข้าใจเป็นอื่น นอกจากเป็นการชดเชยเวลาที่เขาเสียไป และเป็นการขอบคุณที่เขาให้ความร่วมมือเท่านั้น สิ่งที่ให้นั้นไม่ใช่ค่าจ้างเพื่อให้เขาร่วมมือในการให้ข้อมูลที่นักวิจัยต้องการ ดังนั้น *ถ้าไม่จำเป็นนักวิจัยไม่ควรกล่าวถึงสิ่งตอบแทนที่จะให้ในระหว่างการเริ่มติดต่อเพื่อขอความร่วมมือ* เหตุผลก็คือ ถ้าบอกให้ทราบก่อนว่ามีของตอบแทนจะให้ อาจจะมีผลกระทบต่อข้อมูลที่จะได้ หรือกระทบต่อการเลือกตัวอย่าง ที่อาจจะทำในโอกาสต่อไปได้ นักวิจัยต้องใช้วิจารณญาณของตนและตัดสินใจจัดการกับสถานการณ์เฉพาะหน้าให้เหมาะสม

นักวิจัยเชิงคุณภาพที่ทำงานในชุมชนติดต่อกันเป็นเวลานานๆ เช่น นักมานุษยวิทยา อาจจะมีปัญหาในการจัดหาสิ่งชดเชยแทนแก่ผู้ให้ข้อมูลอย่างทั่วถึงและสม่ำเสมอ เพราะในระหว่างการเก็บข้อมูลอยู่ในชุมชนนั้น ผู้ให้ข้อมูลแต่ละคนอาจจะถูกนักวิจัยเข้าพบ เพื่อขอความร่วมมือหลายครั้ง ถ้าจะต้องให้การชดเชยทุกครั้ง อาจจะเกินความสามารถที่นักวิจัยจะทำได้ อาจเป็นเพราะเหตุนี้ นักวิจัยทางมานุษยวิทยาส่วนมากมักจะไม่เน้นการให้สิ่งของ แต่เน้นการชดเชยในรูปอื่นเท่าที่จะทำได้ เช่น ให้ความรู้ คำแนะนำ หรือความเป็นมิตร หรือถ้าจะให้สิ่งที่เป็นวัตถุ ไม่ว่าจะเป็นเงินหรือสิ่งของก็ตาม การให้แก่ชุมชนอาจจะเหมาะสมกว่าให้แก่ตัวบุคคล เช่น มอบอุปกรณ์การเรียนบางอย่างให้แก่โรงเรียนในชุมชน เป็นต้น

การตอบแทนแหล่งข้อมูลด้วยความรู้ คำแนะนำ ความเป็นมิตร หรือแม้แต่ความมีน้ำใจเล็กๆ น้อยๆ เหมาะสำหรับนักวิจัยทางมานุษยวิทยา ที่ทำงานภาคสนามในชุมชน เพราะนักวิจัยเหล่านี้ทำงานอยู่ใกล้ชิดกับคนในชุมชนเป็นเวลานาน ได้รู้จักและคุ้นเคยกับผู้คนเสมือนเป็นสมาชิกของชุมชนนั้น แต่ในฐานะเป็นนักวิจัยที่มาจากสถาบันการศึกษา คนในชุมชนมักจะให้ความนับถือ ในความรู้และความเป็นกลางของนักวิจัย นักวิจัยจึงอาจถูกขอคำแนะนำในบางเรื่อง เช่น การดูแลสุขภาพของเด็กๆ การติดต่อกับหน่วยราชการ

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 332 8/2/2562 BE 16:25

หรือการทำความเข้าใจเอกสารหรือข่าวสารของทางราชการ เป็นต้น สิ่งตอบแทนเหล่านี้ นักวิจัยไม่ต้องลงทุนมาก แต่ได้ผลย้อนกลับในรูปของความเชื่อถือและไว้วางใจ ซึ่งเป็นประโยชน์สำหรับการเก็บข้อมูลในภาคสนาม อย่างไรก็ตาม นักวิจัยต้องตระหนักว่า การให้สิ่งตอบแทน โดยเฉพาะการให้คำแนะนำ จะต้องไม่ให้มีผลกระทบต่อข้อมูลที่จะเก็บต่อไป เพราะอาจเป็นไปได้ที่คำแนะนำซึ่งนักวิจัยให้นั้น จะกลายมาเป็นคำตอบสำหรับคำถามเพื่อการเก็บข้อมูลในภายหลังได้

4.3 หลักความยุติธรรม

แนวทางปฏิบัติเรื่องความยุติธรรมในจริยธรรมการวิจัยมี 2 มิติ *มิติแรก* เป็นเรื่องของการปฏิบัติให้เท่าเทียมกันสำหรับทุกคนที่เกี่ยวข้องในการวิจัย โดยไม่มีการแบ่งแยกในเรื่องอายุ เพศ เชื้อชาติ ศาสนา สถานะทางสังคม ฯลฯ *มิติที่สอง* เป็นเรื่องของความยุติธรรมระหว่างนักวิจัยกับกลุ่มคนหรือชุมชนที่ศึกษา

แม้ว่าความยุติธรรมในมิติแรกจะไม่ค่อยเป็นปัญหาในการวิจัยเชิงคุณภาพ แต่นักวิจัยก็ควรตระหนักและคิดถึงเรื่องนี้ตั้งแต่ตอนเริ่มวางแผนการวิจัย นักวิจัยต้องชัดเจนว่า ใครคือผู้ที่ตนจะเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยในการทำงานภาคสนาม คนเหล่านั้นเป็นกลุ่มด้อยโอกาสหรือมีความเปราะบาง ที่ควรได้รับการปฏิบัติเป็นพิเศษหรือไม่ และมีมาตรการอะไรที่จะปฏิบัติต่อทุกคนอย่างเท่าเทียมและเสมอต้นเสมอปลาย

โอกาสที่นักวิจัยจะทำผิดหลักจริยธรรมข้อนี้ ส่วนใหญ่แล้วอาจเกิดขึ้นในกระบวนการเลือกตัวอย่างในการศึกษา และในการขอความยินยอม นักวิจัยบางคนอาจมีอคติต่อประชากรบางกลุ่ม หรือให้ข้อมูลเพื่อการตัดสินใจเข้าร่วม หรือไม่เข้าร่วม ในการวิจัยแตกต่างกันสำหรับกลุ่มคนที่มีสถานะต่างกัน เช่น บางคนได้รับข้อมูลครบถ้วน บางคนไม่ครบถ้วน ทำให้การตัดสินใจเข้าร่วมในการวิจัยของคนเหล่านั้นอยู่บนฐานของข้อมูลที่แตกต่างกัน ซึ่งอาจนำไปสู่การมีความคาดหวังที่ต่างกัน เกี่ยวกับสิ่งที่จะทำในการให้ความร่วมมือกับนักวิจัย

มิติที่สอง เป็นเรื่องที่ค่อนข้างละเอียดอ่อน แต่โดยสาระสำคัญแล้วเกี่ยวกับคำถามพื้นๆ จากคนหรือชุมชนที่นักวิจัยศึกษาว่า "จะทำวิจัยเรื่องนี้ไปทำไม?" "ใครได้ประโยชน์จากการวิจัยนี้?" หรืออาจเป็นคำถามตรงๆ ว่า "พวกเราในชุมชนจะได้อะไรจากการวิจัยนี้?" คำถามทำนองนี้ ในแง่หนึ่งเป็นเหมือนการถามหาความเป็นธรรมในทัศนะของผู้ร่วมในการวิจัย นักวิจัยเชิงคุณภาพที่ทำการสังเกตแบบมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดในชุมชน มักจะถูกถามเช่นนี้ แน่นอน คำถามเช่นนี้ ไม่ได้มีคำตอบที่ถูกต้องเพียงหนึ่งเดียว เพราะคำตอบขึ้นอยู่

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 333 8/2/2562 BE 16:25

กับลักษณะของเรื่องที่วิจัยและวัตถุประสงค์ของการวิจัย คำถามทำนองนี้ ทำให้นักวิจัยต้องตระหนักว่า การวิจัยที่ดีไม่เพียงแต่ควรจะมุ่งสร้างองค์ความรู้ทางวิชาการเท่านั้น หากควรตอบสนองกับปัญหาที่อยู่ในความสนใจของผู้คนในชุมชนและของสังคมโดยรวมด้วย

ปฏิเสธไม่ได้เลยว่า ในการวิจัยนั้นนักวิจัยเป็นฝ่ายได้ประโยชน์โดยตรงมากกว่าประชาชนผู้ถูกศึกษา (ยกเว้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ) นับตั้งแต่การได้ข้อมูลจากประชาชนกลุ่มตัวอย่าง ไปจนถึงผลงานทางวิชาการที่นำไปตีพิมพ์ ชื่อเสียง และในหลายกรณีก็รวมถึงทุนการวิจัยด้วย ในขณะที่บุคคลและชุมชนผู้ให้ข้อมูลแทบไม่ได้อะไรที่เป็นรูปธรรมจากการวิจัยนั้นเลย ผลย้อนกลับที่อาจจะมีอยู่บ้าง ก็มักจะเป็นผลต่อสาธารณะ มากกว่าผลตอบแทนสำหรับบุคคลหรือชุมชนที่ศึกษาโดยตรง ข้อเท็จจริงนี้ ควรเป็นสิ่งที่กระตุ้นให้นักวิจัยตระหนักอยู่เสมอว่า จะต้องทำงานของตนด้วยความรับผิดชอบ ตั้งแต่การเลือกหัวข้อสำหรับทำวิจัย ไปจนถึงการดำเนินการวิจัยในชุมชน และการเสนอผลที่เป็นประโยชน์แก่ชุมชน นักวิจัยควรสำนึกอยู่เสมอว่า *การวิจัยที่ดีคือการวิจัยที่ทั้งนักวิจัย ประชาชนผู้ถูกวิจัย และสังคมโดยรวมได้รับประโยชน์ด้วยกันทุกฝ่าย* (LeCompte and Schensul, 1999a; Glesne and Peshkin, 1992)

5. จริยธรรมในขั้นตอนต่างๆ ของการวิจัย

หลักจริยธรรมการวิจัยที่กล่าวมาข้างต้น อาจจะทำให้เข้าใจว่าเป็นหลักปฏิบัติที่จำกัดอยู่เฉพาะในขั้นตอนการเก็บข้อมูล แต่ความจริงแล้ว ในทุกขั้นตอนของกระบวนการวิจัยมีประเด็นเรื่องจริยธรรมเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยทั้งนั้น Kvale (1996: 111) สรุปแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับจริยธรรมในขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการวิจัยไว้ดังต่อไปนี้:

1) ขั้นกำหนดหัวข้อเรื่องที่จะทำการวิจัย หัวข้อการวิจัยควรเป็นเรื่องเกี่ยวกับประเด็นสำคัญของมนุษย์ ซึ่งถ้าได้ความรู้มาแล้วจะยังประโยชน์แก่สังคมโดยส่วนรวม ไม่ควรเป็นเรื่องที่มุ่งหาความรู้เพื่อสนองความอยากรู้ของนักวิจัย หรือเพื่อความก้าวหน้าของศาสตร์เพียงอย่างเดียว และถ้าจะให้ดียิ่งขึ้น เรื่องที่วิจัยควรเป็นประเด็นที่อยู่ในความสนใจของประชาชน และชุมชนหรือท้องถิ่นที่ศึกษาด้วย

2) ขั้นการออกแบบการวิจัย ในการวางแผนกลุ่มตัวอย่างที่จะเก็บข้อมูล ควรคำนึงว่า สำหรับกลุ่มตัวอย่างที่จะเลือกมาศึกษานั้น จะขอความยินยอมเพื่อให้เขาร่วมมือในการศึกษาอย่างไร จะรักษาความลับของเขาอย่างไร และจะป้องกันไม่ให้เกิดผลกระทบด้านลบอันเนื่องมาจากการที่เขาให้ความร่วมมือในการศึกษาอย่างไร

62-02-023 (001)-(014)-001-374 New15-02khunnapab Y_uncoated.indd 334 15/2/2562 BE 21:44

3) ขั้นการเก็บข้อมูล ระหว่างเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ หรือการสังเกต เป็นต้น นักวิจัยมีวิธีการอย่างไร ที่จะไม่ให้การเก็บข้อมูลรบกวนการดำเนินชีวิตและการงานตามปกติของแหล่งข้อมูล (หรือรบกวนน้อยที่สุด) ควรหลีกเลี่ยงวิธีการที่จะก่อให้เกิดความเครียดหรือความวิตกกังวลแก่ผู้ให้ข้อมูล ควรคำนึงถึงระดับความสัมพันธ์ที่เหมาะสมระหว่างนักวิจัยกับผู้ให้ข้อมูล

4) ขั้นการจดบันทึกและการถอดข้อมูลการสัมภาษณ์ออกเป็นเอกสาร การจดบันทึกและการถอดข้อมูลการสัมภาษณ์ออกเป็นเอกสารต้องคำนึงถึงการรักษาความลับ และต้องเคารพในผู้ให้ข้อมูล โดยไม่ใส่อะไรที่ผู้ให้ข้อมูลไม่ได้กล่าวถึง ในบันทึกหรือบทสัมภาษณ์ในระหว่างการถอดข้อมูลเป็นเอกสาร

5) ขั้นการวิเคราะห์ นักวิจัยมีความจำเป็นต้องทำการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างละเอียดลึกซึ้งเพียงใด และเพื่อไม่ให้การตีความห่างไกลจากความเป็นจริงเกินไป ควรจะให้ผู้ให้ข้อมูลมีส่วนร่วมในการตีความข้อมูลด้วยหรือไม่ มากน้อยเพียงใด

6) ขั้นการตรวจความถูกต้องของการวิเคราะห์ เป็นความรับผิดชอบของนักวิจัยที่จะตรวจสอบความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของผลการวิเคราะห์ ผลการศึกษาใดที่ยังคลุมเครือหรือยังไม่ได้ตรวจสอบอย่างรอบคอบ ไม่ควรเปิดเผย เพราะอาจก่อให้เกิดผลเสียหายแก่แหล่งข้อมูล

7) ขั้นการรายงานผล ควรพิจารณาว่า ในรายงานผลการวิจัยจะเปิดเผยข้อมูลที่ทำให้ผู้อ่านรู้ว่าใครเป็นผู้ให้ความร่วมมือในการวิจัยนั้นหรือไม่ การตัดสินใจในเรื่องนี้ควรยึดผลประโยชน์ของประชาชนผู้ให้ความร่วมมือเป็นสำคัญ

เนื่องจากจริยธรรมเป็นเรื่องที่ต้องปฏิบัติตลอดกระบวนการวิจัย Brinkmann and Kvale (2010) จึงเสนอว่า นักวิจัยเชิงคุณภาพควรถามและตอบคำถามเชิงจริยธรรมต่อไปนี้ให้ชัด ตั้งแต่ก่อนที่จะเริ่มทำการวิจัย คือ:

- การวิจัยนี้มีประโยชน์อย่างไร จะช่วยให้สภาพที่เป็นอยู่ของผู้ร่วมในการวิจัยดีขึ้นได้อย่างไร ใครคือผู้ได้รับประโยชน์จากการวิจัยนี้ - ประชาชน ชุมชน ผู้สนับสนุนการวิจัย หรือสังคมโดยรวม
- จะขอความยินยอมจากประชากรเป้าหมายในการวิจัยอย่างไร จะต้องให้ข้อมูลเกี่ยวกับการวิจัยมากเท่าไร ข้อมูลอะไรที่อาจรอไว้ก่อนได้ ใครควรจะเป็นผู้ให้ความยินยอม - ผู้ให้ข้อมูลแต่ละราย หรือว่าคนอื่นที่มีหน้าที่ตัดสินใจแทนพวกเขา

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 335 8/2/2562 BE 16:25

- จะรักษาความลับของผู้ร่วมในการวิจัยอย่างไร จำเป็นมากแค่ไหนที่จะเปิดเผยชื่อจริงของผู้ให้ข้อมูล จะปกปิดลักษณะส่วนตัว เพื่อไม่ให้เดาได้ว่าใครเป็นใครได้อย่างไร ใครคือผู้ที่จะเข้าถึงข้อมูลได้บ้าง อะไรคือผลกระทบทางกฎหมายของการปกปิดหรือเปิดเผยชื่อจริงของผู้ร่วมในการวิจัย
- อะไรคือผลที่อาจจะตามมาจากการเข้าร่วมในการวิจัย อันตรายที่อาจจะเกิดขึ้น (ถ้ามี) จะมีมากกว่า หรือรุนแรงกว่าผลดีที่อาจจะเกิดขึ้นหรือไม่ การให้ข้อมูลโดยผู้ร่วมในการวิจัยจะมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ที่เขามีอยู่กับคนอื่นอย่างไรหรือไม่ ถ้ามี จะมีมาตรการป้องกันไว้ก่อนอย่างไร เมื่อมีการตีพิมพ์เผยแพร่ผลการศึกษา คาดว่าจะมีผลอะไรต่อผู้ร่วมในการวิจัย หรือต่อกลุ่มหรือชุมชนที่ศึกษาหรือไม่
- นักวิจัยจะวางบทบาทที่เหมาะสมของตนในกลุ่มคนที่ตนศึกษาอย่างไร จะเปิดเผยตัวเองมากขนาดไหน จะใกล้ชิดกับคนในชุมชนมากเพียงใด จะสร้างความสมดุลระหว่างความรับผิดชอบทางจริยธรรม กับความรับผิดชอบทางวิชาชีพของตนอย่างไร

6. จริยธรรม : ความรับผิดชอบทางวิชาชีพ

สมาคมมานุษยวิทยาอเมริกัน (American Anthropological Association-AAA) ซึ่งเป็นองค์กรวิชาชีพทางมานุษยวิทยาที่ใหญ่ที่สุดในโลกแห่งหนึ่ง พูดถึงเรื่องจริยธรรมการวิจัยในแง่ของ "หลักความรับผิดชอบทางวิชาชีพ" (Principles of Professional Responsibility) สมาคมฯ ได้แก้ไขปรับปรุงหลักความรับผิดชอบนี้ครั้งล่าสุดและให้การยอมรับเมื่อ พ.ศ. 2555 สาระสำคัญของหลักความรับผิดชอบทางวิชาชีพนี้ครอบคลุมแนวทางปฏิบัติด้านจริยธรรมการวิจัยทั้งหมดที่ได้กล่าวมาข้างต้น แต่มีประเด็นที่เกี่ยวข้องเพิ่มเติมเข้ามาบางข้อ ผู้เขียนสรุปสาระสำคัญและแนวทางปฏิบัติของความรับผิดชอบดังกล่าวไว้ในตารางที่ 14.1

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 336 8/2/2562 BE 16:25

ตารางที่ 14.1: สรุปความรับผิดชอบทางวิชาชีพ ของสมาคมมานุษยวิทยาอเมริกัน ค.ศ. 2012

ความรับผิดชอบ	แนวทางปฏิบัติ
1. ไม่ทำให้เกิดความเสียหายใด ๆ แก่ผู้ร่วมในการวิจัย	หลีกเลี่ยงการกระทำที่จะเป็นความเสียหายต่อศักดิ์ศรี สุขภาพร่างกาย และสวัสดิภาพทางเศรษฐกิจ ของผู้ร่วมในการวิจัย เฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มประชากรที่เปราะบาง หลักข้อนี้ สำคัญยิ่งกว่าเป้าหมายการแสวงหาความรู้ของนักวิจัย ถ้าละเมิดอาจเป็นเหตุให้ต้องยกเลิกโครงการวิจัยได้ นักวิจัยทางโบราณคดีจะต้องอนุรักษ์และคุ้มครองดูแลโบราณสถานและโบราณวัตถุที่ตนศึกษาอย่างเต็มความสามารถ พึงตระหนักในผลกระทบที่ไม่ได้ตั้งใจอันอาจเกิดจากการทำวิจัยของตน
2. ต้องเปิดเผย โปร่งใสและซื่อสัตย์ต่องานของตน	นักวิจัยต้องชัดเจน ซื่อสัตย์ และเปิดเผยเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ วิธีการ และผลลัพธ์ของศึกษา ผู้เข้าร่วมในการวิจัยต้องไม่ถูกชักชวนโดยวิธีที่ไม่ชอบ ไม่ทำการวิจัยแบบลับ ๆ ไม่ละเว้นการให้ข้อมูลสำคัญแก่ผู้ร่วมในการวิจัยเพื่อให้เขาตัดสินใจให้ความร่วมมือ นักวิจัยต้องคิดถึงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากการทำวิจัย หรือจากการเผยแพร่ผลการวิจัยของตน ต้องตกลงกับหุ้นส่วนในการวิจัยให้ชัดเจนเกี่ยวกับการเป็นเจ้าของข้อมูลและการเข้าถึงข้อมูล ไม่ลอกเลียนงานของคนอื่น ไม่ตกแต่งข้อมูลหรือสร้างข้อมูลที่ไม่จริง (ยกเว้นการใช้นามแฝง หรือการดัดแปลงเพียงเล็กน้อยเพื่อรักษาความลับและเพื่อหลีกเลี่ยงความเสี่ยงต่อผู้ร่วมในการวิจัย)
3. ขอความยินยอมหรือขออนุญาตที่จำเป็น โดยให้ข้อมูลที่ครบถ้วนเพียงพอ	ต้องขอความยินยอมโดยสมัครใจจากผู้ร่วมในการวิจัย โดยต้องให้ข้อมูลที่ครบถ้วนเพียงพอ ต้องอธิบายวัตถุประสงค์ของการวิจัย วิธีการวิจัย และหน่วยงานที่ให้ทุน ไม่เปิดเผยชื่อของผู้ร่วมในการวิจัย นักวิจัยพึงตระหนักว่า ผู้ให้การยินยอมมีสิทธิ์ที่จะเปลี่ยนใจได้ สิ่งสำคัญไม่ใช่แบบฟอร์มขอความร่วมมือ แต่คือ *คุณภาพ* ของการยินยอมมากกว่า การขออนุญาตทำการวิจัยและการได้รับอนุญาตต้องทำก่อนการลงมือทำวิจัย

(ดูต่อหน้า 338)

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 337 8/2/2562 BE 16:25

ความรับผิดชอบ	แนวทางปฏิบัติ
4. แสดงความรับผิดชอบทางจริยธรรมที่เหมาะสมกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในการวิจัย	ความรับผิดชอบต่อผู้ร่วมในการวิจัยต้องมาก่อนสิ่งอื่นใด เฉพาะอย่างยิ่งต่อกลุ่มประชากรที่มีความเปราะบาง ความรับผิดชอบต่อคนอื่นๆ เช่น นักศึกษา เพื่อนร่วมงาน แหล่งทุนสนับสนุนการวิจัยมีความสำคัญน้อยกว่า นักวิจัยต้องไม่ยอมรับเงื่อนไขที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการวิจัยโดยไม่เหมาะสม ในการวิจัยที่เป็นความร่วมมือกันหลายฝ่าย ต้องทำความตกลงกันอย่างเปิดเผยในเรื่องเครดิตที่แต่ละฝ่ายพึงได้รับ และการมีส่วนในการเป็นเจ้าของผลงาน
5. เปิดโอกาสให้คนอื่นเข้าถึงผลการศึกษาของตน	ต้องเผยแพร่ผลการศึกษาแก่สาธารณะ และแก่ประชาชนที่ร่วมในการวิจัยภายในเวลาอันควร การจำกัดการเผยแพร่จะทำได้ก็เฉพาะในกรณีที่จำเป็นต้องรักษาความลับของผู้ร่วมในการวิจัย หรือในกรณีที่เห็นว่าอาจมีผลกระทบต่อศักดิ์ศรีและความเป็นส่วนตัวของผู้ร่วมในการวิจัย
6. เก็บรักษาข้อมูลให้สมบูรณ์และปลอดภัย	ต้องเก็บรักษาข้อมูลให้อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ โดยปกตินักวิจัยเป็นเจ้าของข้อมูล เว้นแต่จะตกลงกันเป็นอย่างอื่น เรื่องความเป็นเจ้าของผลงานต้องทำให้ชัดเจนตั้งแต่ต้น การรักษาความลับของข้อมูลที่รวบรวมมาจะต้องได้รับความสำคัญเป็นอันดับแรก ข้อมูลต้องไม่ถูกนำไปใช้เพื่อจุดมุ่งหมายที่ไม่ได้รับอนุญาต ถ้าจำเป็นต้องใช้ข้อมูลของผู้ร่วมในการวิจัยเฉพาะรายโดยเปิดเผยชื่อด้วย ต้องขออนุญาตเขาเป็นกรณีพิเศษก่อน การรักษาความลับของข้อมูลด้วยการเก็บรักษาไว้อย่างปลอดภัย มีความสำคัญมากกว่าการทำลายข้อมูลหลังจากจบโครงการวิจัยแล้ว
7. รักษาความสัมพันธ์ทางวิชาชีพ ด้วยความเคารพและมีจริยธรรม	นักวิจัยพึงส่งเสริมให้เกิดสิ่งแวดล้อมในการทำงานที่มีความเท่าเทียม เกื้อหนุน และยั่งยืน ถ้าพบเห็นการทำผิดจริยธรรมต้องรายงานให้ผู้ที่เกี่ยวข้องทราบ ต้องไม่ขัดขวางความพยายามทางวิชาการที่มีความรับผิดชอบของคนอื่น ต้องแสดงความขอบคุณและให้เครดิตแก่ผู้ที่ให้ความช่วยเหลือในการวิจัยในโอกาสและสถานที่อันควร

ที่มา: American Anthropological Association, 2012

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 338 8/2/2562 BE 16:25

ในวงการวิจัยเชิงคุณภาพ เฉพาะอย่างยิ่งนักวิจัยแบบชาติพันธุ์วรรณนา ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับชุมชนที่ศึกษาในฐานะผู้สังเกตแบบมีส่วนร่วมต่อเนื่องเป็นเวลานาน *ประเด็นทางจริยธรรมมีลักษณะเป็นพลวัต นักวิจัยมีความจำเป็นที่จะปรับแนวทางปฏิบัติเพื่อให้เหมาะสมในโอกาสต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลาที่ทำงานในภาคสนาม* ทั้งนี้เพราะกิจกรรมการเก็บข้อมูลในการวิจัยแบบชาติพันธุ์วรรณนา มีหลายแบบ และเปลี่ยนแปลงไปตามบริบท ดังนั้น *แทนที่จะมองหลักปฏิบัติทางจริยธรรม (ในเรื่องการขอความยินยอมโดยสมัครใจ, การรักษาความลับ, ผลกระทบจากการวิจัย และบทบาททางจริยธรรมของนักวิจัย) ว่าเป็นเรื่องที่ต้องจัดการให้เสร็จเรียบร้อยเพียงครั้งเดียวก่อนทำการวิจัย หลังจากนั้นก็ไม่ต้องทำอะไรอีก นักวิจัยควรจะมองว่าประเด็นทางจริยธรรมอาจเปลี่ยนไปเมื่อไรก็ได้ นั่นหมายความว่าการปฏิบัติทางจริยธรรมในการวิจัยเชิงคุณภาพควรจะปรับไปตามบริบท ซึ่งนักวิจัยจะต้องพิจารณาเรื่องนี้อยู่ตลอดเวลาที่ทำการวิจัย* (Brinkmann and Kvale, 2010) ไม่ใช่ให้ความสำคัญเฉพาะในตอนที่ยื่นขอรับการรับรองทางจริยธรรมจากคณะกรรมการ IRB เท่านั้น

7. สรุป

การวิจัยทางสังคมศาสตร์ไม่ได้เป็นเพียงการวิจัยที่เกี่ยวกับคนเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวกับชุมชน สังคมและวัฒนธรรมด้วย เพราะเหตุนี้เรื่องจริยธรรมจึงเป็นประเด็นที่นักวิจัยต้องให้ความสำคัญไม่น้อยไปกว่าเรื่องความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของผลการวิจัย การวิจัยที่ดีและยอมรับกันได้ในสากลไม่ใช่การวิจัยที่ดำเนินการถูกต้องตามหลักวิธีวิทยา หรือมีการดำเนินการอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ เพียงอย่างเดียว แต่ต้องเป็นการวิจัยที่ถูกต้องตามหลักจริยธรรมการวิจัยด้วย

นักวิจัยต้องยึดหลักการสำคัญของจริยธรรมการวิจัย ซึ่งประกอบด้วย หลักความเคารพในบุคคล หลักการมุ่งประโยชน์โดยไม่ก่อให้เกิดอันตรายแก่ผู้ร่วมในการวิจัย และหลักความยุติธรรม

เช่นเดียวกับในการวิจัยทางสังคมศาสตร์ทั่วไป หัวใจสำคัญของจริยธรรมการวิจัยเชิงคุณภาพอยู่ที่การให้ความคุ้มครองคนที่มีส่วนร่วมในการวิจัย ซึ่งโดยปกติแล้วคือ ประชาชนผู้ให้ข้อมูลในรูปแบบต่าง ๆ หลักการก็คือ ความปลอดภัยและผลประโยชน์ของประชาชนที่ถูกเลือกเป็นตัวอย่างในการวิจัยต้องมาก่อนจุดมุ่งหมายของนักวิจัย นั่นหมายความว่าถ้านักวิจัยตกอยู่ในสถานการณ์ที่ต้องเลือก ระหว่างการได้ข้อมูลตามที่วางแผนเอาไว้กับโอกาสที่การเก็บข้อมูลจะก่อให้เกิดผลกระทบทางลบต่อผู้ร่วมในการวิจัย เรื่องหลังจะ

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 339 8/2/2562 BE 16:25

ต้องได้รับความสำคัญมากกว่าเสมอ ข้อนี้มีนัยสำคัญในทางปฏิบัติว่า นักวิจัยจะต้องประเมินว่า เทคนิคการเก็บข้อมูลที่วางแผนว่าจะใช้นั้น น่าจะก่อให้เกิดผลที่ไม่พึงปรารถนาแก่กลุ่มตัวอย่างอย่างไรบ้าง ไม่ใช่ประเมินเฉพาะเวลาที่วางแผนการเก็บข้อมูลเท่านั้น แต่ต้องประเมินอยู่ตลอดเวลาที่ใช้วิธีนั้นๆ ในการเก็บข้อมูลด้วย

แนวทางปฏิบัติในเรื่องนี้ เริ่มด้วยการให้ข้อมูลที่เพียงพอแก่กลุ่มตัวอย่าง ที่นักวิจัยขอความร่วมมือในการเก็บข้อมูล กลุ่มตัวอย่างจะต้องได้รับข้อมูลอย่างครบถ้วนเพียงพอด้วยภาษาที่เข้าใจได้ง่ายว่า การวิจัยที่เขาถูกขอให้เป็นผู้ให้ข้อมูลนั้นคืออะไร ในฐานะผู้ให้ข้อมูลเขาต้องทำอะไรบ้าง และการให้ข้อมูลจะมีผลกระทบในทางใดต่อเขาหรือไม่ กลุ่มตัวอย่างจะต้องได้รับข้อมูลว่า การให้หรือไม่ให้ความร่วมมือของเขาเป็นไปด้วยความสมัครใจ เขามีสิทธิ์ที่จะปฏิเสธการตอบคำถามเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือแม้แต่จะถอนตัวจากการให้ความร่วมมือก็ได้ โดยจะไม่มีผลกระทบอย่างใดแก่ตัวเขาในภายหลัง ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การชี้แจงอย่างชัดเจนว่า ข้อมูลที่เขาให้แก่นักวิจัยจะได้รับการรักษาเป็นความลับอย่างไร ในปัจจุบันกระบวนการทั้งหมดนี้นิยมทำเป็นลายลักษณ์อักษร แต่นักวิจัยก็ควรตระหนักว่า การปฏิบัติจริงตามหลักจริยธรรมตลอดเวลาที่ทำการวิจัย มีความสำคัญมากกว่าเอกสารที่ทำขึ้นในตอนที่ขอความยินยอม กล่าวอีกนัยหนึ่ง เรื่องจริยธรรมไม่ได้จบลงที่การได้รับเอกสารรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย แต่เป็นเรื่องของการปฏิบัติจริงของนักวิจัยในทุกขั้นตอน ตั้งแต่เริ่มต้นจนจบการวิจัย

ในอีกด้านหนึ่ง เมื่อได้ข้อมูลมาแล้ว นักวิจัยจะต้องมีมาตรการรักษาความลับที่เหมาะสม เช่นไม่มีการระบุชื่อบุคคลและสถานที่ในการวิเคราะห์ข้อมูล เว้นแต่จะแน่ใจจริงๆ ว่าการทำเช่นนั้นจะไม่ก่อผลเสียตามมาแก่กลุ่มตัวอย่าง รวมทั้งชุมชนและสังคมของเขา ถ้าจำเป็นจะเปิดเผยชื่อจริงของบุคคลและสถานที่ศึกษา จะต้องขอความยินยอมก่อน นักวิจัยจะต้องหลีกเลี่ยงการเปิดเผยข้อมูลใดๆ ก็ตาม ของกลุ่มตัวอย่าง อันอาจทำให้ผู้อื่นที่ไม่เกี่ยวกับการวิจัยสามารถนำไปใช้ได้

ในปัจจุบัน เรื่องจริยธรรมการวิจัยเป็นประเด็นที่มีความสำคัญมาก เนื่องจากประชาชนทั่วไปมีความตระหนักในเรื่องสิทธิมากขึ้น ในวงการวิจัยจึงถือเป็นข้อปฏิบัติว่าโครงการวิจัยที่จะได้รับอนุมัติให้ดำเนินการได้ จะต้องผ่านการประเมินด้านจริยธรรมจากคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิที่ตั้งขึ้นโดยชอบในระดับสถาบันก่อน ทั้งนี้ เพราะการดำเนินการวิจัยโดยไม่ชอบด้วยหลักจริยธรรม อาจจะมีผลกระทบต่อประชาชนที่ให้ความร่วมมือในการวิจัยได้

62-02-023 (001)-(014)-001-374 khunnapab i_uncoated.indd 340 8/2/2562 BE 16:25